

ШЫН

№ 143-144
(18105-106)

2011 чылдың
декабрь 13,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Көдээ ажыл-агый: оон АЙТЫРЫГЛАРЫ

«ХАЛАС КЕЖИК-ТИР» ДЕП БОДАВАЙН

Чимит Куулар: «Эттир уксаалыг мал өстүреринге
белен мей».

Декабрь 10-да Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдун удуртулгасы-биле «2010-2012 чылдарда эттир мал ажыл-агыйын көгжүдери» деп республиканың тускай сорулгалыг программасының күүселдезинин дугайында хурал болуп эрткен. Аңаа кожууннар чагырыкчылары болгаш малчыннар киржи, республикага эттир мал ажыл-агыйын моон соңгаар сайзырадырының дугайында айтырыгларны чугаалашкан.

Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый талазы-биле езулуг-ла ырадып болур адырларның ээзи — эттир мал ажыл-агый. Аңаа хамаарыштыр федерал-болгаш республика тускай соалыг программаларның ачы-иле бир дугаар акшаландышкынны шиңгээдип, ону шыңгап, Россия чергелиг азы РФ-Көдээ ажыл-агый яамызынга кырында бүдүрген ажыл-истии көргүзүп, шынап-ла, Тыва эттир мал ажылы чедишкисайзырап болур деп чүүлү азыдып, оон акшаландырыш-ин каш катап көвүдөдир арга-чедип алыр ужурлуг бис. Ынаш бо ажыл-агыйны эгелээр нерлериниң шынчы, шударгу, ургалдыг, бурунгаар чүткүлдүгдөөр кол негелде болур. Ук-ыг малды өстүрүп, ону уксаа-мал ажыл-агыйынче, чоорту алыг мал заводунче шилчидер сорулгаларны салыры чугула-биле чергелештир Тываның өскээринге уксаажыттыгын айы хөйү-биле азырап база сай-дып, күрүнөдөн деткимчени аңаа соңгаар чаалап алыры е черек. Бо адырның сайзы-долузу-биле силерниң холу-а» — деп, Ш.В.Кара-оол чугаа-

республиканың тускай сорулгалыг программасының боттанышкы-нынга федералдыг бюджеттен 47 млн. рубльди, республика бюдже-динден 14 млн. рубльди аңгылаан деп сагындырып каалы. Герефорд уксааның бода малын тудар дээн кордакчылар көдээ ажыл-агый техникалыг, хууда суген шөлдөр-лиг, кажаа-хораалыг турар ужур-луг.

Хакасия Республиканың «Сон-ское» уксаалыг мал ажыл-агый черинден садып алган 600 хире баш хунажыктар база 50 хире аныяк бугалар герефорд уксаага ха-мааржы. Бо уксааның бода малы агаар-бойдустун кадыг-чаңчыгар, азыралы берге эвес, а оон эди чаагай болгаш бедик шынарлыг деп санаттынып турар. Чаа төрүт-түнүп келген бызааның деңзизи — 24-27 кг, 18 айлыында — 350-400 кг, 3 харлыында — 500 кг, а буга-ларның деңзизи 900 кг чеде бээр.

Автордан: эттир уксаалыг бода малды Тываның девискээринге моон мурнунда 1960 чылдарда тудуп турган-даа болза, ол үеде колдуунда сүткүр уксаалыг бода малды көвүдөдир сорулга-биле ажылдар чоруп турган. Бөгүн бо адырның хөгжүлдизинче федералдыг болгаш республика бюджеттеринден хөй түннүг акшаны үндүрүп турар болганда, шилчээн акша-көпеекти анаа-ла халас кежик-тир деп бодавайн, шынап-ла, Тыва чуртувустун келир үеде сайзыралы дээш бүзүрелдиг, шынап-ла, Тыва чуртувустун келир үеде сайзыралы дээш бүзүрелдиг, үрө-түннелдиг, чедишкисиниң ажылдар болза деп идегээр-дир мен.

Азияна ТАУ белеткээн.

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруу.

Редакцияга чагаалар

БУРУУ ШААП ТУР БИС

Бистер, Афган дайынының киржикчилери, командирлеривис Леонид Валерьевич, Юрий Ва-лерьевич Кара-оолдарның, олар-ның хүндүткелдиг ада-иезиниң ат-алдарын чуттук, бак сөстөр-биле хоп-нүгүлге даянып алгаш, бужар-тадып турары дээш «Риск» солун-га удурланып, оон кол үндүрүк-чүзү Конвизти буруу шаап тур бис.

Афганистанга шериг албан-хүлээлгевисти эрттирп турган үе-висте тускай даалгалыг шериг кезээниң офицери Леонид Кара-оол Тывадан келген оолдарга док-таамал ужуражып, албан-хүлээл-гени канчаар эрттирп турары-высты сонуграп келген. Оон аң-гыда кезектерниң командирлери-биле ужурашкаш, чаңгыс чер-чурт-тугларын карактап-хайгаараарын олардан дилеп турган.

Ол дайын-чаа болуп турган чуртка чүгле ийи тыва офицер ал-

бан-хүлээлгезин эрттирп турганын аңаа хүлээлге күүседип чораан оолдар ам-даа утпааннар. Юрий болгаш Леонид алышкылар тыва-ларны сорук кирип, хей-аьдын көдүрүп, шериг хүлээлгени чогу-мчалыг күүседип эрттиреринге улуг идигни берип келгеннер.

Афганистанга оттуг чаага кир-жип чораан-даа болза, бо алыш-кылар мөзү-шынар талазы-биле аажок чымчак сеткилдиг, дузаар-гак, дыка-ла бүдүштүг дээрзин оларны таныыр-билир кижилер демдегледип турарлар. Шак мындыг бедик мөзү-шынарлыг алышкылар-ны, оларның ада-иезин эки-бак сөс-тер-биле дорамчылап бижип турар «Риск» солунну үндүрерин хоруу-рун, моон соңгаар чырыкче үндүрбезин эрге-чагырга болгаш хоойлу камгалаар органнардан негеп тур бис.

Николай Саая (Барыын-Хемчик), Эрес Монгуш (Чөөн-Хемчик), Мөңгө-Баир Сарыг-оол (Эрзин), Херел Кызыл-оол (Чаа-Хөл), Олег Ховалыг (Чөөн-Хемчик), Борис Бадыраа (Чадаана хоорай), Герман Сонам (Усинск), Альберт Чадамба (Тес-Хем), Сергек Шактар (Эрзин), Лидия Волошина (Туран хоорай), Саая Бичелдей (Барыын-Хемчик), Сергей Сарыглар (Барыын-Хемчик), Альберт Чондан (Каа-Хем), Андрей (Кызыл).

Чаңгыс чер-чурттугларывыска кыйгырыг

Чаңгыс чер-чурттугларывыс! Афган черге шериг хүлээлгезин күүседип чорааш, амы-тынын берген шериг оолдарның ада-иелери, чоок кижилери биске ачы-дузанын кезээде көргүзүп келген, чок апарган ажы-төлүвүстүн чырык адын мөңгөжидип чоруур Кара-оол алышкыларны, ылаңгыя Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оолду, олар-ның ада-иезин «Риск» деп солун шагдан бээр бужар-бак сөстөр-биле дорамчылап келди.

Бо солунну ажыдарга безин ческинин. Ында кижилерниң хевир-дүрүзүн безин дорамчылап чураан, ыңдыг солунну көргөш-ле, өрттедиксей бээр. Куду көрүп бижип турар кижилериниң сагыш-сеткилиниң балыы деп чүвени

билбес, харын-даа ону улам аарышкылыг болдурар дээш янзы-бүрү сөстөр ажыглап турарлар.

Ол солунну Конвиз деп кижини дижир чораан. Ындыг бак, хоран сөстөр бижип чоруур кижиниң иштики делегейинде өөделиг чүү бар боор, чүгле адааргал долган деп билир апаар. Оон бодун безин көөрге коргунчуг, кижидораан ческине бээр болгай. Өршээ дадай, багай сөстөр сөглөптим, буруудатпайн көрүнер. «Риск» солунга килеңиң хайныкканындан чайгаар эттине берген сөстөр-дир. Моон соңгаар ол солунну хаап кааптарының аргазын тып, ону чырыкче үндүрбезинче, Конвизти буруу шаварынче силер бүгүдени кыйгырып тур бис!

Хүндүткел-биле,

Чечен Сергеевна Норбу (чок болган Артур Норбунуң авазы), Оюу Түлүшова Успун-оол (Гера Очурович Балчыйның авазы), Чойганмаа Маржымаловна Ондар (Алдын-оол Ондарның думазы).

Чагыдылга — 2012 (I)

«ШЫН» — ЧОННУҢ СОЛУНУ

2012 чылдың бирги чартык чылында «Шын» солунуң чагыдылгасы Тываның бүгү почта салбырларында, «Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде бо хүннерде чоруп турар.

Чартык чылда чагыдылга өртээ:

Албан черлеринге болгаш организацияларга—458,40 рубль.

Хууда чагыдыкчыларга—436,56 рубль.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге, I, II бөлүктүн инва-лидтеринге — 414,72 рубль.

«Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде:

Чартык чылда — 300 рубль.

Үш айда — 150 рубль.

Бир айда — 50 рубль.

«Шын» солунуң үезинде чагыдып алырынче чоңуусту кыйгырып тур бис.

2010-2012 чылдарда эттир мал ажыл-агыйын көгжүдери» деп

АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГА УЛАМ САЙЗЫРААР

Сөөлгү чылдарда эргижирээн оран-савадан көшкеш, чаа, чырык, чылыг бажыңнарда чурттап берген чурттакчыларның саны көвүдээн деп билир бис. Ынчалза-даа эргижирээн бажыңнар ам-даа бар, олар улустун кадыкшылынга, харын-даа амытынынга айыылды тургузуп, бо хүнде озал-ондакты болдуруп-даа болур. Чүгле бо айтырыгны эвес, өске-даа чүүлдерге хамаарыштыр Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажыл-агыйының агентилелиниң директору Сергей Иванович Решетников-биле чугаалаштывыс.

С.И.Решетников.

— Сергей Иванович, «Чуртталга болгаш коммунал ажыл-агыйы чурттап өскерттир фондунун ажылы үрөтүлүшү ажилдап турар, ынчангаш ооң ажылы соксадыр барымдаа чок» — деп, Россия Федерациязының Президентизи Дмитрий Медведев база Владимир Путин чоокта чаа чугаалаштыр силер чүчү деп бодаар силер?

— Шынап-ла, «Чуртталга-коммунал ажыл-агыйы чурттап өскерттир фондунун дугайында» №185 федералдыг хоойлу езугаар 2008 чылдан тура, регионун хөй аал чурттаар бажыңнарынга капитал септелгелерни кылып, эргижирээн оран-савадан чаа бажыңнарже хамаатыларны көжүрүп, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускан.

— Сан-чурагай талазы-биле

база чугаалап көрүңерем...

— Чүгле Тыва Республикага 2008-2011 чылдарда фондунун акшаландырышы 548, 986 млн. рубльге дең болган. Оон иштинде республиканың база тус черлерин бюджеттеринден 671,6 млн. рубльди үндүргөн. Эргижирээн оран-савадан хамаатыларны чаа бажыңнарже көжүреринче 256,7 млн. рубль, а хөй аал чурттаар каът бажыңнарның капиталдыг септелгезинге 414,9 млн. рубльди чараан.

— Бо хоойлу чүгле Кызыл хоорайда эвес, а республиканың кожуннарында база идекпейлиг күүсетилип турар болгай. Маңаа хамаарыштыр чижектен сонугадып көрүңерем?

— Ийе, шын чугааладынар. Чүгле Кызылда ажилдар чорутунуп турар, а кожуннарда, суурларда байдал чөгөнчиг деп, чамдык кижилер чугаалап турган, ын-

чалза-даа ол ындыг эвес. Чеди-Хөл кожунунун Хову-Аксы суурда каът бажыңнарның чартык кезин (40,3 хуу) септээн: 20 бажыңның мурнуу талазын, 22 оран-саваның бажың иштинин инженерлиг четкилерин чурттап, 5 бажыңда изиг, соок суг база чылыг болгаш электри энергиязын санаар херекселдерни тургускан дээш, оон-даа өске ажилдарны кылып дооскан. Бо ажилдарже ниитизи-биле 57,5 млн. рубль үнгөн, оон иштинде 49,26 млн. рубль фондудан, 3,62 млн. рубль республика бюджетинден, а 2,9 млн. рубль оран-саваның өнчү ээлеринден үнгенин сагындырып каайн. Үстүнде акшаландырышкынын ачызында Хову-Аксы суурнун Мира, Гагарина, Первомайская, Юбилейная, Комсомоль-

ская кудумчуларында бажыңнарны чурттап септээн.

— Чуртталга-коммунал ажыл-агыйы чурттап өскерттир фондунун ажылы 2015 чылдың төңчүзүңге чедир уламчылаар деп Дмитрий Медведев шийтпирлээн соонда, бо талазы-биле ажил-чорудулга улам сайзыраар боор, аа?

— Ийе, ол кончуг эки шийтпир болган. Черле ынчаш, чүгле Тывада эвес, а бүгү Россияның регионнарында фондунун ажылы таарымчалыг, түңнелдиг деп санап турар, ынчалза-даа кылыр иш ам-даа хөй. 2015 чылдың төңчүзүңге чедир чеже оран-саваны септеп, чеже кижилерни чаа бажыңнарже көжүрүп, оларны өөртүр аргалыг апарывысты билип тур боор силер. Ынчангаш улам шудургу, кызымаккай ажилдары бистиң хүлээлгевис деп санаар мен.

— Мээң билирим 2008-2010 чылдарда хөй аал чурттаар бажыңнарга капитал септелге ажилдары чорудар республиканың адрестиг программаның база ажилдап турган. Ооң дугайында чүчү чугаалап болур силер?

— 2008 чылдан бээр хоорайлар болгаш суурларда (Кызыл, Шагаан-Арыг, Ак-Довурак, Кызыл-Мажалык, Сарыг-Сеп) программа аайы-биле 205 хөй аал чурттаар бажыңнарны, оон иштинде 2008

чылда — 64, 2009 чылда — 55, 2010 чылда 86 оран-саваны септээн. 115 бажыңның крышаларын, 96 бажыңның — мурнуу талазын, 130 бажыңның — ишти ки инженерлиг четкилерин, 20 бажыңның — подвал өрээлдерин, 16 бажыңның 55 лифтилерин септеп дооскан.

Адрестиг программаның ачызы-биле септелге ажилдарында өске эргижирээн оран-савадан оон чурттакчыларын чаа бажыңнарже көжүргөн, ниитизи-биле 660 ажил хамаатыларны чурттаар байдалдарын экижиктен. Бо дугайында хөйү-биле чугаалап турган, ону маңаа катаптаары чугула эвес боор.

— Чугаавыс төңчүзүңде немей чүчү чугаалаксап тур силер, Сергей Иванович?

— Россия Федерациязының Президентизи Дмитрий Анатольевич Медведевтиң база чурттуң Чазак Даргазы Владимир Путинниң шийтпирлээни-биле чуртталга-коммунал ажыл-агыйы чурттап өскерттир фондунун ажылы 2015 чылга чедир уламчылаар. Ону барымдаалааш, бо талазы-биле ажил-чорудулга бурунгаарлап сайзыраар болзун деп күзеп олурар кижидир мен.

— Айтырыгларга харылап бергениңер дээш четтирдим.

Азияна ТАУ чугаалашкан. Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруу.

Көрүнчүкке көрүнүп көрөм, Алла Хопчаевна!

Че, кандыг-ла удуп хондун, Алла «Хопчаевна»? Дүш-дүлүн-эки болду бе? Соңгулданың түңнелдерин дыңнадың бе? Чонунуң сенээ харызы ол-дур, ажы-төлүнүң келир үези дээш сагыш чоначал иелерниң, ылаңгыя эрлерниң сенээ чиге сөзү ол-дур. Хирли солун таварыштыр бактап турганың — ТР-ниң Чазаның Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оолга, алдарлыг мөгевис Маадыр Кавааевич Монгушка, Тыванын төлөпиг кызы Лариса Күжүгетовна Шойгуга чон бүзүрээр деп чүүлдү эрткен соңгулдалар быжыгы-биле бадыйткады ышкыжыл. Соңгулдалар шынныг чорук тиелеп үнериниң херечизи, «Риск» солунга чон бүзүрөөс деп чүүлдү дорт бадыйткалы болганы ол.

«Чангыс демниг Россия» Тывага 85 хуудан хөй үннер алган, бүзүрелдиг-биле тиилээн деп медээ дыңнааш, ырыктаажыңга салып алганың хөңнү. Хөлүн эрттир курттуг яблоко чиирге, ындыг боор-дур. Соңгулдага алган 0,52 хуу дээр, чүгле хоралыг аасдылыңның эвес, бүдүн чуртталганың түңнели-дир.

Көрүнчүкке көрүнүп көрөм, ында чангыс яблокка көгүттүргөн өөдөжөктү эскердин бе? Кайганырыңга-даа чүү боор, нүгүл бижири дээш чедир удуваан, аштырышкынын теви-биле тулупталдыр ижи хонган, хапыгыр арын-на ыйнаан. Тик-ле хуу алганың харазындан бажың соктап, бажың дүктөрүн ам кээп чулбарлаарга кайын тааржыр аан. Дөңгүр-оол деп аттын очулгазын Конвиз, билбээчээрден кижй бооп, айтырды бе? Сээң ада-ызыгууруңун арттырган адын Конвиз дорамчылаза, ал бодунга изиг-даа эвес, соок-даа эвес болурунга, чүге-ле ийик, чайгылыш чок бүзүрээр-дир мен.

Бо делегейде ыдыктыг чүүлүн, бурган-чүдээниң-даа артпаанын үндүрүг саны бадыйткап тур ышкыжыл.

«Риск» таварыштыр тыва чонунуң төөгүзүнче, амгы, харын-даа келир үезинче албаннарынче, он хуу Оюн Вася, Конвиз-биле бир баг бооп, Сүбедей маадырны, хосталга дээш кежегелиг бажын кестирген алдан-маадырларны бактаарынче кым-даа албадаван болдур ийин. Чон караа коску, чон кулаа дыбыжы. Ол хире меге өөскүдүп турунда-ла, өске-башка кым-даа эвес, хир-чам

тарадыр рискжилер сээң дугайында анаа эвес «өктөк Алла» деп шоланы каш чыл бурунгаар таратканың сактыза артык эвес.

Көрүнчүкке көрүнүп көрөм, ажы-төлүм чыннып ооргаланыр чаагай алдар-адым бар бе, төрөөн чонунуң хүндүткелин чаалап алган мен бе? — дээн чижектиг бодалдар оон-моон үглөп кээрге, «үүлгеткен херээм — политика-дыр, менде буруу чок» — деп меге каткың ыйнаан, ажы бар бе? Хөөкү ада-иен шаа-биле кижизиг аажы-чанга өөредирин кайын-на кызытпаан болду. Калган адаң «чарашпайым, биче сеткилдиг бол» деп сассыдып-даа чораны магатчок. Бүдүн чуртталгаң частырыг болганын, ачаң сөзүн ажырыпканың, иен сөзүн ижиликке миннип кээр, сагыш-сеткилинги караңгы тамызынче хөөп алган арын-нүүрүн, хөөден кара бодалдарың кажан-бир шагда дештип үнүп келири сенден чайлаас.

Тываның чоргааралы Сергей Шойгуну, маадырвыстың делегейде эң-не хайыралдыг чоок кижилериниң бирээзи — адазы хоп-мегеден эрте мөңгө уйгузун удуй бергени дээш буруу сенээ база дорт онаажыр дээрзин чон чугаалажы берди. Чазак Даргазы Шолбан Кара-оолдун амы-хууда бодунче, өг-бүлезинче көвүк кузарынче иен хөөкү кайын-на өөреткен болду.

База катап көрүнчүңгө көрүнүп көрөм, аныяк кысчыгаш турган үелериниң кончуг таптыг сактып келем. Ужу-кыдындан шалбул дыл билер, тайгазынга малын малдап чораан оолдардан чеккинерини үе-чеген хараадап артып калдылар. Ынчап чоруй, бир мөгө-шыраак, орлан-шоаа карактарлыг тыва оолду сонуггай бергениниң сактып келдиң бе? Шынап-ла, ынакшылга кым чагыртпас боор. Күдээ бооп болур турган душтуунуң көдээ төрелдеринге бак хамаарылгалыг боорунга, каапканы көрүнчүңгө тода көстүп келген боор.

«Кижиниң чаражы» — иштинде, чыланның шокары — даштында» дээрзин олаас-кежиктиг оол чарлып тура, сенээ ажит-чажыт чокка чугаалааны база магат.

Ойт, шынап, солунда парлаттыг чуртуңда тарлан-шокар хеп сенээ кедергей-ле тааржыр чорду.

Актыг черге чалыы, кырган дивейн нүгүлдээр, карганырынга сундулуг чорууну,

бел кудунуң тургузуун илереткен кара чугаага онза сонугалдыгыңны эмчи-домчундан барып айтырып көрөм. «Риск» солунуң арыннарынга ирик чугаа тарадырынга, «майтаныр» сөстөргө сундулууну угаан-сарыыл эмчизи доп-дораан тодарадыптар чыгыы. Билдингир психиатр эмчилер «майт-шорт» херээженнерге хамаарыштыр чоруткан эртем-шинчилелдеринде ук аарыгың демдектерин мынчаар тайылбырлаан болчук.

(Копролалия (латин дылда coprolalia; гректеп копрос — мыяк, малгаш lalia — чугаа) — кандыг-даа чылдаган чокка бак сөгленири. Шизофрения база Туреттин синдромунуң үезинде ол дам баар. Ховар таваржыр болгаш чиктиг Туреттин синдромунуң үезинде ааска эптепшес, эң-не чүдек сөстөр-биле кижини куду көрүп сөгленири кедерей бээр.

Ол ышкыш копролалия-биле хоочураан херээженнер өг-бүлезиниң байдалы быжыг, хөй-ниитилелде, күрүнеде чедишкенин, хүндүткедиг ажилдакчыларга дириг кара хөөн чок болурун айтыкан. Кайгамчык аа? «Бужар хоралыг тыва херээженде», өршээ, хайыракан, бак чүве ыңай турзун, ол калчаа аарыының демдектери бар чүве болза, анаа-ла «чайык» кижй ышкыжыл! Үезинде иштики херектер органны оло дээш сени үндүр хөөглөп, байырлашкан чадавас. Чоокта чаа «бужар хоралыг тыва херээжен» Алла Хопчаевна деп кижй кылдыр илереп келген хевирлиг болду, аңаа хензиг-даа элдесинмедим. Эвээш санныг тываларда чүү боор аан, кайы аалдың огу, кызы деп чүве черле билдине бээр турган. Меге ат артынга чаштыгган өөдөжөктүң ат-сывын «Риск» солуну төңчүзүңге чедир камгалаар эргелиг болгу дег. Дедирленир оруу чок болзун дээш Конвиз «бужар хоралыг тыва херээженниң» адын садып дүжүргени илден. Херек кырында кандыг-даа кээргээчел ие сеткили чок, чонундан шагдала хоорулган, чүгле хора чедиреринге өйлөшкен, кара адааргалдыг хугбай ышкыжыл. «Бужар хоралыг тыва херээжен» эвес, кысказы-биле чүгле «бужар хоралыг» деп аданзыңза кандыг ирги? Тыва херээжен деп ийи сөс алызындан ыдыктыг сөстөр-дир. Херээжен чаялгалыг бооп төрүттүнген кижиниң ову-

хевири кандыг-даа язы-сөөктүг чоннарда бир кайгамчык чараш хуулгазын болур. Эр кижй эң-не эргим, сеткилин ханызындан төрүттүнген чылыг-чымчак сөстөрүн энерелдиг иелеринге, ынаныштыг эжинге, угба-дуңмаларыңга тураскалдыр. Боду бодуна «бужар хоралыг мен» деп адап чоруур, чонунуң төлөпиг оолдарын, кыстарын дора көрүп чоруур кижиге эвилең-ээлдек, боодап чечектер сунуп, хүндүткедиг сөстөрүн сөглээр кижй дөргүл-төрелинде артапай барганы хөңнү. Каш хонгаш Чаа чыл байырлалында Оюн Вася, Конвиз суглар-биле Тывага чаа школар, спорт ордунары, бассейннер, эмнелгелер туттунмазын дээш дашка көдүреринер билдингир. Ажылгалга киридинген тудуг бүрүзү силерге улуг согу деп медереп турар силер. Ындыг кара сагыштыг, «чорбас» улус бот-боттарыңга кандыг йөрээл салыр боор чүве ирги? Чон караанче дорт көөрүндөн ыялпайн, чангыс-ла яблок-биле тывалар көгүдүп чыткан өөдөжөктү чүү дээр ону!

Көрүнчүкке көрүнүп көрөм, чүү-даа канчаар, ажы-төлүн-не кээргениң-дир. Тыва чон угундан өөр-өнер, төрөлзирек улус. «Бужар хоралыг» кадайның оглунуң оглу күдээлей берген дижи. «Кымның төлү сен, ук-дөзүн, чер-чуртуң кайынын, оглум?» — деп, кыстың талазы ылавылап айтырза, ол кужуруң чүү деп харыылаар ирги? «Бужар хоралыгың» оглу мен дээр эвес. Угун чажырбайн адаар апар, ойталаар хары бар эвес, кым билер ону. Кызыл суглуг Баян-Колда келин айтыржыр төрелдеринге бергезин аар. Конвизке ужа-төш салырга, оорлап каан эът-тир дээр-ле ыйнаан. Чоокта чаа тыва чон мени аргажок хүндүлээр дээн хевирлиг күзелдериниң ыят чок «Риск» солунга мактанган болчук сен. Кайын ам, хуурай бер! Барып-барып, «өктөк Алла», он хуу Оюн Вася, Конвиз олар уйгу-чыдынын чидирип, Тываның сайзыралы дээш сагыш човап эгелээр болза, Улуг-Хем дедир агар. Хемчик хем хензиг хөөлбек боор! Че, байырлыг «0,52 хуу», көрүнчүң чоп бузуп алдың?

Саяна МОНГУШ, хөй ажы-төлдүг ие.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республика талазы-биле ералдыг Үндүрүг албанының деленин ажилдакчыларын наарының дугайында

Республиканың үндүрүг албаны чедииншикнери болгаш хейдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазаның Хүндүлел бижии-Тыва Республика талазы-биле ералдыг Үндүрүг албанының деленин килдис начальниги аяна Евгеньевна Бондареваны, а Республика талазы-биле аянының №3 Федералдыг Үндүрүг албанының районнар ара-инспекциясының күрүнениң үндүрүг инспектору Надежда Александровна Грачеваны, Тыва Республика талазы-биле Россияның Федералдыг Үндүрүг албаны-районнар аразының инспекцияны килдис начальниги Инга Ивановна Хунданованы, Тыва Республика талазы-биле Россияның Федералдыг Үндүрүг албаны-районнар аразының инспекцияны килдис начальниги Саида Иповна Хунай-оолду шаңнаар.

Кызыл хоорай
2011 чылдың ноябрь 25
№197

Тыва Республиканың Улуг-кожунунун Арыг-Үзү

суурунун тургустунганының 80 чылы-биле холбаштыр ооң ажилдакчыларын шаңнаарының дугайында

Көдээ ажил-агы адырынга ачы-хавыязы болгаш хейдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың көдээ ажил-агының алдарлыг ажилдакчызы хундүлүг атты «Баян-Өлчей» көдээ ажил-агының бүдүрүлгө кооперативинин малчыны Ойуу Түлүшовна Устун-оолга тыпсыр.

Хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Республиканың хереклекчилер эвилелин көдээ хереклекчилер ниитилинниң механиги Владимир Лопсанович Мандан-оолду, «Кежик» көдээ ажил-агының бүдүрүлгө кооперативинин механиги Николай Даңзы-Белекович Чашты шаңнаар.

Кызыл хоорай
2011 чылдың декабрь 2
№206

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле В.Д.Сундуйну шаңнаарының дугайында

Күш-ажылчы чедииншикнери болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг

ажылы дээш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Тыва Республиканың Кызыл кожунунун Ээрбек көдээ чурттакчылыг чериниң баштыңы Вячеслав Демьянович Сундуйну шаңнаар.

Кызыл хоорай
2011 чылдың декабрь 2
№207

«Тыва Республиканың Улустун эмчизи» хундүлүг атты Л.К. Токага, Р.К.Ширшинага тыпсы-рының дугайында

Республиканың кадык камгалалының хөгжүлдизинге кириген үлүг-хуузу болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың Улустун эмчизи» хундүлүг атты «Туберкулезка удур диспансер» күрүнениң республиканың кадык камгалал албан чериниң анестезиолог-реаниматолог эмчизи Людмила Кыргысовна Токага, «Республиканың №1 эмнелгези» күрүнениң кадык камгалал албан чериниң эндокринолог эмчизи Роза Кыргысовна Ширшинага тыпсыр.

Кызыл хоорай
2011 чылдың декабрь 2
№208

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Чагаалар
аразындан

ӨРТЕКТЕРНИ ӨЙЛЭЭР БОЛЗА ЭКИ

Кожууннар аразында улус аргыштырып турар такси чолаачыларының дугайында чагааны черле бижир бодап турган мен. Бодум Кызыл кожунда чурттап турар болгаш, кезек-кезек үе болгаш дөргүл-төрелимге ужуражыр сорулгалыг оларже чоруптар мен. Бо удаада өскөн-төрзүн черим Өвүр кожунун төвү Хандагайты суур чордум. Ынаар Кызылдың пассажирлер автобүдүрүлгезинден автобус чорбас, ынчангаш чон чүгле хуу таксилерге олурар. Чайын чорумда хуу таксиге аргыжылга өрттээ 500 рубль турган чүве, аммырыңай 600 рубль четкен болду. Орук өрттээ чүге ынчаар өзе бергени ол дээримге, бензин өрттээ өскөн деп тайылбырлады. Орук дургаар бензин кудар станцияларда, ооң өрттээ үш хире рубль өскөн болду, ол

хирезинде бир олутта чүс рубль-ди немеппе каан. Чеди олуттуг автомашиналар ооң ыяап-ла долларын манап, хүнзедир-даа турарлар. Чеди кижиде чаңгыс угда дөрт муң ийи чүс рубльди алып, а баар, кээрде сес муң дөрт чүс болур. Бо аразында ыңай-бээр бензин чарыгдалы ийи хире муң рубль болур-ла ыйнаан, ынчаарга хуу такси чолаачыларының орулгазы кайы хире болур-дур? Бо талазы-биле черле өртектөр өйлээр, хынаар албан черлери чок чүве ирги бе? Таксистер дугайында чаа хоойлу үнген дээр, кажан ону херек кырынга боттандырып, сагып эгелээрил? Үндүрүг органның маңаа хамаарыштыр ажылы кандыгы? Хөөкүй чонну ынчаар чиирге орта чор бе...

Валентина МОНГУШ.

Кызыл кожун.

«ИШТИКИ ДЕЛЕГЕЙИВИСТИ САЙЗЫРАДЫЫЛЫҢАР!»

Декабрь 7-де 2 шакта «Сүбедей» спорт комплекзинге Тыва Республиканың Аныяктар Чазаның аныяктарның иштики делегейиниң сайыралы, шажын-чүдүлгеге хамаарылгазы, төрзүн ериниң, чонунун төөгүзүңгө хүндүткели дээн чиктиг айтырылгарга хамаарышкан «төгери толду» эрттирген. Аңаа Кызылдың өөредилгелериниң студентилери болгаш аңгы-аңгы дырларда ажилдап турар аныяктар киришкен.

Ажык чугааны Тыва Республиканың Аныяктар Чазаның даргазы Сарыглар ажыдып тура, аңгы-аңгы, тодуг-догаа амыдыралды алдыр дивизиссе, эң-не бир арында бодувустун мөзү-арывысче көөр болзувусса иштики делегейивистиң арыгы болуру эң-не кол, ол байан чурттуң экономиктиг сайылы база дорт хамааржыр азын чугаалаан. Ол ышкаш амеде аныяктарның хей кезиниң даштыкы хевирин чараштаар, шидик-хеп кедер, аар өргө кафедр кирер азы улуска шыдалдыын көргүзүксээр анын, а иштики делегейиниң арылыңче кичээнгей салбайн анын демдеглээш, Ээрин кога аныяктар-биле ужуражыл-зинде Тыва күрүнениң кажан тургустунганын билбес аныяктар болганын чижек кылдыр кири-ылчангаш Буян Сарыглар аныяктарның иштики делегей арылыңче кичээнгей салыр үе деп чугаалаан.

Ажык чугаа «Төгү билбес — ээр, төрөл билбес — түрээр» Тыва чонувустун мерген алыг үлегер домаандан эгелзэн. Лежер домак каш-ла борбак тургустунган-даа болза, угу ханы утканы илередип анын уруглар сайгарып, төрзүн иңиң ук-төгүзүн, ада-ызын, оларның канчаар амыл-чурттап чораанын чугаала-сагыш-сеткил байлаа — буу езу-чаңчылдарны эгидер анын илереткеннер.

Агыш-сеткил дугайында чугаа турда, хайыралыг чурттал-арага-дары ижеринге, дүне-е чер кезип, тояп чоруу-а, хоозун чугаага, ужу-утка

тургаш, берген:

— Бир-ле катап Махатма Гандиниң бажыңыга уруун эдерткен бир херзэжен кижиче келгеш: «Бо уруг чигир аарылыг кижиче-дир ийин, а эмчилер конфет-шоколад чиве, кадыңга хоралыг болгай дээр, оларның чугаазын дыңна-на, чүгле Махатма Гандиниң чугаазын дыңнаар мен, ол чугаалаар болза, чигирзиг ченнер чивейн баар мен дээр-дир, силер аңаа чагы-сүмеден берип көрүнер» — диген. А Махатма Ганди оларны: «Үш хонгаш чедип ке-

Ажык чугаа

линер» — дээш чорудупкан. Айтыкан хүнде иешкилер кээр, Махатма Ганди уругта: «Конфет-шоколад кадыңга хоралыг болганда, ону чивес болзуңа эки» — деп чагаан. Дуза дилеп келген ие: «Силер бо сөстөрүң бир дугаар кээривиске-ле чугаалап болур турган болгай Силер, үш хонук болгаш келинер диген ужуруңа чүде ирги?» — деп элдепсинип айтырган. Махатма Ганди аңаа мынчаар харыылаан: «Чүге дизе үш хонук бурун-гаар мен бодум конфет-шоколад чип турган болгай мен, а бодум оларны чип тургаш, өске кижини

чиве дээримге, дүрүмге дүүшпейн баар болгай. Силерге чагы бээр-ниң мурнунда конфет-шоколад чивейн бардым» — деп чугаалаан.

Ол ышкаш «Арага ишпе» — деп чугаалап турар кижиче боду база араганы амзай каап турар болза, кажан-даа ол кижиниң сөзү өске кижиге дээш чок болур. А дээштиг болзун деп бодаар болза, боду баштай арагадан адырлыр, өскелерге үлегер көргүзөр болза эки. Оон ыңай арагадан кандыг арага-биле уштунарын бодаары, арага-дары садарын, ылаңгыя ону алгап-мактап рекламалаарын соксадыры чугула.

Дараазында Аныяктар Чазаның даргазы Буян Сарыглар чоокта чаа болуп эрткен «Адалар шуулганынга» Тыва Республика-

ның Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оолдун амы-хууда арага ишпезиниң дугайында чон мурнунга берген даңгыраанга катчып, чагай эгелээшкенин деткип турарын илереткеш, бодунун өмүнээзинден база моон соңгаар кандыг-даа арага ишпес мен деп сөзүн берип, бүгү-ле аныяк-өскөнни элээр чорукче, амыдыралдык кадык-чагай хевиринче кыйгырган.

Аныяктар ажык чугаазын доозуп тура, арагалаашкынны соксадыр дизе, арага ижип чоруур эш-өөрүвүске чүгле «арага ишпелер» — деп чугаалаар эвес, а ол дугайында тодаргай тайылбыр ажылын чорудуп, боттарывыстың үлегеривиске көргүзөр ужуруг бис — деп түңнелди үндүргөн.

АВТОРДАН: аныяктарның амыдырал-чуртталга-биле холбашкан ажык чугааны чорудуп тура, чидиг айтырылгарны чүгле адап эвес, а херек кырында канчаар иштипирлээр аргазын дилеп турары мактанчыг. Лопсан Чөтөл (Игорь Монгуш) башкыны: «Канчаар-даа бодангаш, арага ижер дыргак каразы хире чылдагаан тыппас-тыр мен» — деп чугаалаан сөстөрүн дыңнааш, иштики делегейи каас, сагыш-сеткили байлак кижиге арага ижер чылдагаан турбас дээрзин олурган аныяктар эскерип, оон үлегер алганынга бүзүрөп каалы. Черле ынчаш Тываның Аныяктар Чазаның чонун, ылаңгыя аныяк-өскөнниң, сагыш-сеткил культуразын сайзырадыр угланышкынныг ажил-чорудулгазы үре-түңнелдиг болур дээрзинге идееп болур.

Шончалай МААТЫ-ООЛ.

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруу.

“ШЫННЫН”

ногмазында

ЭМЧИЛЕРНИН
БУЯНЫНГА...

Аарыгның човулаңын эдилээри дег берге үлө кайда боор, ынчалза-даа энерел сеткилдиг, ак халаттарлыг эмчилерниң буянының ачызында сегип, ажы-төлүмнү, уйнуктарымны база катап өөртүп, ачы-дузам көргүзө бердим.

Элээн үеде будум бастымас-тааш, чуртталгамның судалы болур чаптанчыгбайларымга безин чедери берге апарган турду. Кызыл хоорайда чурттап-ажылдап чоруур чаңгыс чер-чурттуувус, ортопед эмчи Альберт Владимирович Донгактың хүлээп алышыкынынга киргеш, аараан бутту эмнээриниң талазы-биле тода, чедингир тайылбырны дыңнап, билип алгаш, кожунунуң төп эмнелгезинге чедип келдим.

Кожуун эмнелгезинде аныяк специалист, улуг хирург эмчи Айдыс Анатольевич Чооду салбырынга чыттырып, комплекстиг эмнээшкини чорутканының түңнелинде, бастымас дорт будум бастынып, аарыым сегиди. Эмнелгеге чыткаш, бо эмчиниң мергежилинге сонугралдыын, аарыг кижилерге кичээнгейлин, удурткан коллективинге негелделин эскердим. Эмчи эртенги шинчилге үезинде аарыг кижилерден кандыг хонганын айтырып, сегиишкин барын, немелде кандыг эмнер азы процедура айтырыын тайылбырлап бээр. Хирург эмчиниң бижип каан ол айтышыкынын эмчи сестралары Чимис Кызыл-ооловна Монгуш, Айлаңмаа

Кызыл-ооловна Оюн, Меңги Александровна Донгак, Чалгынмаа Когеловна Сат, Алимаа Севээн-овна Иргит хажыт чокка күүседип, аарыг кижилерни эмнел турарының шынарлыын. Ылаңгыя чинээр эмчи сестразы Людмила Октяевна Ондарны эвилең-ээлдээн, аарыг кижилерге кичээнгейлин магад-дым. Эмнелге шугумунда ажылдаандан бээр хөй-ле чылдар эрте берген арга-дуржулгалыг бо эмчи каш янзы чинээр аппараттарын билдиги башкарып, аарыг кижилерге дузазын чедирип турарынга кижилерге бүрүзү мөгөөр.

Хирургия салбырының арыг-силиг байдалын тударынга, эмчилерге улуг дузаны, аарыг кижилерни ажаап-карактаарынга санитар-каларның ролю улуг. Эрес-орлан, шудургу-кежээ кыстар Чойгана Сарыглар, Раиса Сат, Сайзана Саая, Саяна Донгак оларның ажылы макталдыг. Ынчангаш сагыш-сеткилимден дойлоп келген өөрүшкүмнү чонум-биле үлежиксээш, чагаамны силерниң солунче бижип тур мен. Четтирдим, ак халаттыг, эргим эмчилерим!

Любовь ТЮЛЮШ.

Хандагайты суур.

ОНЗАГАЙ КИЖИЛЕРНИН БИРЭЭЗИ

Кижилер эки, төлөптүг кандыг-бир чүүлдерни кылып бүдүрүп, арттырып каарга, ат-сывын чон сактып чугаалажыр. Мен Улуг-Хем кожунунуң эң ырак сууру Ишти-Хемге чурттап чораан ачамның дугайында бижикиседим. Ол бодунуң чурттап эрткен узун назынында бир онзагай кижилерниң бирээзи чораан кижилер.

Авамыс, бичии турувуста-ла аарааш, чок болган. Ачагыс бистерни бут кырынга тургузу азырааш, эртем-билигге чедирип, өглөп-баштап каан. Менден өскөлери "уязындан ужуп", өглөп-баштанып алгаш, ырай берген. А мен ачамның чанынга чурттап чорааш, езулуг эр кижилер ол дээрзин көрүп келдим. Ачамны Сарыг-Хуурак Дамдынович Монгуш дээр. Ол бөдүүн ажылчын, колхоз, совхозтун малын малдап чораан малчын кижилер чүве. 90 хар чедип, узун назын назылаза-даа, аядын

мунуп алгаш, Ишти-Хем, Ак-Туруг аразынга ажыл-херек бүдүрүп, чортуп чоруур чүве. Айт мунуп чоруур кырган кижилер боорга, суурнуң улуг-бичии оолдары ону аажок сонугаар. Оң айтка ынаа кончуг, чүгө оң дугайында чугаалаар. Ол хиреде айтка думчуундаа тептирген, улуг эргээн-даа ушта тырттырган, дискэнче-даа улдаткан таварылгалар тургулаан.

Кады төрөөннөрүмнүң эң улуу болганымда, ачамның арага-дары ижи чораанын, ындыг-мындыг багай чаңын-даа көрбээн мен. Бир

дүне удуп чыдырывыста, эжин-вистин даштындан дээктээш, аяды-высты алгаш барган. Эртенинде ажыттырып алгаш, хуваанак салдырарга: "Ажырбас оң, үш хонганда аядынарны эккеп каар-дыр" дээн. Шынап-ла, үш хонганын кезээздинде, 10 шак үезинде аяды эккеп баглап каан. Төлгөчинин шы хуваанактаанын магадап шаг болган кижилер. Ачагыс кырып-чөнүздө, даа, ажы-төлү биске аак-кээк чорду. Ынчангаш ындыг бис ыйнаан, ачагыска багай чаңывыс көргүзүп түрөтпээн бис. Ачамның чырык овурун сактып, оң бурунгаа көрүштүг үзел-бодалы, бүдүштүг мөзү-шынары салгалдары бистерге үлөгер-чижек бооп чоруурунга мөгөөр мен.

Марина МОНГУШ,

Улуг-Хем кожун,
Ишти-Хем суур.

Номчукчу айтырыг көдүрүп тур

КАРАҢГЫЗЫН, КОРГУНЧУУН

Хандагайты суур моон мурнунда чылдарда кудумчу сайгылгааннары чайынналган, чазагыг оруктуг, магалыг-ла суур турган ийин. Ам эрги, ирик чагыларның орнунга чаа чагыларны кадап тургускан, ол хирезинде ында чаңгыс-даа сайгылгаан салдынмаан. Эки ажылды-эгелеп алгаш, чүгө чедир кылбаан чүве ийик?

Эртен, кежээ кудумчуга кылаштаарга коргунчуун: эзирик-элээр кижилер кылашташкан, ээлиг, ээ чок ызырар ыттар маңашкан, кижилер базып калгы дег, машина-балгаттың хөйүн. Караң-

гыда ол ыттардан корткаш, машина оруунга кылаштаарга айылы-ды-даа аттыг. Оода кудумчулар белдиринге дүне чырып турар сайгылгааннардан кылза кандыг чүве ирги?

Ленин кудумчузунуң машина маңаар оруунуң асфальтызы ында-мында оюлгулап калган, чолаачылар ону оюп халыдар дээш кудумчу кыдыында кижилер кырыпче халып келги дег, ындыг озал-ондактар болуп-даа турарын хандагайтыжылар билер. Бо кудумчунуң асфальтызын чаартыр

үези черле келген эвес бе?

Эртен сес шак үезинде караңгы турар апарган, өөреникчилерге-даа, ажылдаар кижилерге-даа бергези аажок: өөр-өөр болуп алган ыттар, кижилер тудуп калгы дег, келир-ле, дүвүренчин, девиденчин, коргунчуун! Ыттар дугайында айтырыгны чон хуралынга чеже сайгарып чугаалашпаан дээр, оон огулуг кандыг-даа түңнел үндүр-безин кижилер кайгаар. Ам чежеге чедир ынчаар чурттаар ирги бис?

Василий МОНГУШ.

Өвүр кожун.

Эрткен чылын бистин кожунуң девискээринге мал оору элээн дүшкүрлүг болганын дыңнааш, дыка-ла сеткилим хомудаан.

Ак-Дуругда П. Кызыл-оол акыйның беш инээниң истерин Ишкин суурже, Кызыл-Дагда спорттун болгаш күш-ажылдың хоочуну Э. Ооржактың дөрт инээн Чадаана уунче киригеш, Шаңчыда хөй чылдарда удуртулга черинге ажылдап чораан, бо хүннерде хүндүлүг дыштанылгада О. Норбунуң беш аядын одардан оорлаан, хевээр тывылбаан.

Шагда кырганнарывыс шайлагавыска үш баш бода, каш шээр мал, бир баш аял салган турган. Оң когун 30 ажыг чыл үспейн чораан бис. Суурга мал тударга одар-белчиер, суг-чар айтыры берге боорга, уруг-дарыывыс, күдээлеривис сүмөлешкеш, дыштанылгада кижилер мен каш малдың соондан кылаштап чоруун дээш эрткен чылын Булак-Бажының Аватейге кыштаг дерип алдымыс. Бо девискээрге беш аал бар бис. Бистен үш километр черде Д. Бады дүңмалары оолдар-биле кыштаг кылып алган. Бир хүн эртежи инектерим одарже хай деп чорумда, Давид дүңмай машиналыг халдып келгеш: "Бо дүне даң бажында илчирбелеривисти демир кыскажы-биле үзе кыстырып тургаш, белерни, кулуннарны, мунар аятарны дөгөрезин оорлап апарган болду, акым" — деп девиден келди.

Оон канчаар, суурже телефоннаарга үр болбаанда, оолдар машиналарлыг, чамдыктары аятар мунуп алгаш келдилер. Аятыг кижилер сүрген аятарның изинге

кирип алгаш, истеп чорупкан. Машиналыг улустар арттар кырындан изин көрүп, бажын дозуп чорупкан. Ол хүн хүндөдир истээш, Арыг-Үзүүнүң Белдир-Кежинче изин кирип истеп алгаш, черге хонуп чыдырда, ол дүне хар чагган. Ол дүңмаларывыстың 9 баш малы ынчаар хевээр барды. Аргалыкты талазынче кезек кижилер чаа-ла

кыштаг кылып эгелээн чүве. Шору дискек караанга туруп, мал-маганны чондан, күрүнениң чээлизи азы бичии артыкшылыг акшалар-биле бода, чылгы, шээр малдарны 10-15 муң-биле бирээлеп-ийилеп садып ап, чаа-ла өстүрүп эгелеп чыдырда, өдөк-кыштагы куруг кылдыр оорлап апаарга, мал-маган-даа тудар хөөн чок апаар-дыр. Оң орнунга суурга мал-маган, акша-көпөөк чок-даа болза, ижин хылырткайнып куруг олурар болза, дыштыг-даа ыйнаан деп бодай бээр.

Кандыг-даа малдың төлүн, сүдүн, дүгүн алыр дээр болза, үштен беш чыл иштинде азыраар апаар. Бода мал зоотехниктиг чурум езугаар беш харлыында долу сүдүн берип эгелээр болгай. Үш чыл иштинде ол малдың соондан чай, кыш чок кылаштап кээр деп чүвени бодап көрүңер даан. Ол малга кыштаг, кажаа-хораа,

өдөк, сиген, саван, дус белеткээр, ыт-куштан, оордан дүн-хүн чок кадагалап-камгалаар. Кызымак-ла кижилер мал кадарып, чаглыг эътти чип, хырны тодуг, чоргаар чурттап, чүгүрүктү эдилеп, мунуп чоруур чүве-дир ийин. Хөөкүйлер каш малын малдаар дээш арыннары кыжын боорга, кызыл-хүрөң, чайын боорга, кара-хүрөң апарган чоруур. Ынчап кызып чорда-ла, чаңгыс дүне коданны куруг кылдыр оорлап алгаш, ол кижилер акшалыг, ийи-чаңгыс кичең кижилер-биле дугурушкаш, сок-

каш садыпкаш, чаңгыс хүн өскөниң өңчүзү-биле байып бээр-дир. Кайы хире хоранныг-дыр?! Кижилер кара дерин төп чорааш, азырап олурар малын оорладып алгаш, чаңгыс катап "халак" дээр халас эвес дээрзин ийи-чаңгыс оорланып чоруур ха-дүңма кичээнип чорза эки боор деп бодаар-дыр мен.

Тываның девискээринде оор чок кожуннар база бар деп билер мен. Оларга Каа-Хем, Тожу, Терехөл, Кызыл кожунуң Баян-Кол сумузу, Чеди-Хөл, Би-Хем хамааржыр. Бо кожуннарның чонунуң бот-боттарын хүндөлежип, кижилерниң күш-ажылын үнелеп билерин магадаар-дыр мен. Кижилерге-даа, мал-маганга-даа дыштыг. Оордан коргуп деп чүве билбес аан.

Оон ыңай сөөлгү чылдарда мал-маган чидирген хамаатылар дарый, дораан медээлевес чоруктар арай шың эвес деп бодаар мен. Чамдыктары кара шаан төндүр дилеп-дилеп, ам кээп билдириш-кин бижип хомудаар. Оон "шагдаа албанының ажылдакчылары хемчээн албаан" дээр чоруктар бар. Дыңнадыр-дыңнатпазы хуу кижиниң бодунуң херээ-ле ыйнаан. Ынчаарга хуу хамааты кижилер чиктен малын тып, оорну тудуп алганда, шүүделин негээнде, ол кижилер оорлаан малын соп каапкан азы өскээр чарыпкан болза, алган малының дуюн тургузарда, өдээнде малы чок таварылгада кайын мал бээрил? Хонук, хуусаазын

айтып каарга база бир кижиниң малын оорлап бээр ийи-чаңгыс байдалдар бар боор чораан. Ындыг чүүлдерни суму чагыргазынга ажылдап чораан үелеримде ийи карам, ийи кулаам-биле барымдаа кылдыр көрүп чорааным аргажок.

Мал-маган чидирген ха-дүңмага анаа, бодум хуумда, мындыг сүмени бериксээр-дир мен. Оорну азы оорлаткан малдың уг-шин дүргөн тып алыр дээр болза, эң-не идегелдиг, чоок дуза кадып болгу дег черлер ол девискээрлерде суму чагыргазы, участок төлээзи, Төлээлекчилер хуралының даргазы, депутаттар ол. Оларның кулаадыжы, кара көскү. Мал-маган, садыг-саймаа, бажың-балгат ишти оорлап, өске-даа херектерни кылып болгу дег, каразыг кижилерни олар даап бодап олурар. Дорадизе, суму чагыргазында, участок төлээзинде кижилер көрбөс, кара даңгызы турар-ла болгай. Ынчангаш даарта хүн база үнүп кээр деп бодавышаан, малын оорлаткан азы өске-даа талазы-биле когаралга таварышкан чон бо удуртукчулар-биле эки харылзааны тудуп, үе-шагында дилегни кириер болза, боттук дузаны черле чедирип шыдаар деп бодаар мен.

Чүгүрүктү мунар дээр болза, сузу хадывайн, сүлдени бедидер. Чаглыг эътти чиер дизе, оорларны амдаштырбайн, эчизинге чедир сүржүр херек.

Александр ЧИГДЕН.

Чаа-Хөл кожун.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның планныг үезинде Ыяап-ла медицина камгаладылганың девискээр фондузунуң бюджетиниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2011 чылдың ноябрь 30-де хулаа алган

1 чүүл. 2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның планныг үезинде Ыяап-медицина камгаладылганың девискээр фондузунуң бюджетиниң кол-тайылбыры

1. 2012 чылда Ыяап-ла медицина камгаладылганың девискээр фондузунуң (моонгаар фондунуң бюджетиниң кол-кол тайылбырын азында кылдыр бадылаар:

1) фондунуң бюджетиниң орулгалары-баш бурунгаар санаан ниити хемчээлин 2438,6 муң рубль түңге, оон иштинде Ыяап-ла медицина камгаладылганың девискээр фондузунуң бюджетинден апар азының трансферттеринден 2155489,5 муң рубль түңге, Тыва Республиканың республика бюджетинден апар азының трансферттеринден 99572,0 муң рубль түңге;

2) фондунуң бюджетиниң чарыгдалдары-ниити хемчээлин 2270438,6 муң рубль түңге.

2. 2013 база 2014 чылдарның планныг үезинде фондунуң бюджетиниң кол-кол тайылбырын азында кылдыр бадылаар:

1) фондунуң 2013 чылда бюджетиниң орулгалары-баш бурунгаар санаан ниити хемчээлин 2253815,0 муң рубль түңге, оон иштинде Ыяап-ла медицина камгаладылганың девискээр фондузунуң бюджетинден апар азының трансферттеринден 2253815,0 муң рубль түңге, оон иштинде Ыяап-ла медицина камгаладылганың девискээр фондузунуң бюджетинден апар азының трансферттеринден 2337667,0 муң рубль түңге;

2) фондунуң 2013 чылда бюджетиниң чарыгдалдары-ниити хемчээлин 1815,0 муң рубль түңге база 2014 чылда 1667,0 муң рубль түңге бадылаар.

2 чүүл. Фондузунуң бюджетиниң орулгаларының кол администраторлары-баш бурунгаар санаан ниити хемчээлин кезең акшаландыраар дөстөрүнүн кол администраторлары

1. 2012 чылда фондунуң бюджетиниң орулгаларының кол администраторларының азыны, бо хойлууга 1-ги капсырылга аар бадылаар.

2. 2012 чылда фондунуң бюджетиниң ишпээн кезең акшаландыраар дөстөрүнүн администраторларының даңзын, бо хойлууга 2-ги капсырылга езугаар бадылаар.

3 чүүл. 2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның планныг үезинде фондунуң бюджетиниң акшаландырыш-нары

2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның планныг үезинде фондунуң бюджетиниң акшаландырыш-нарының иштинде фондунуң бюджетиниң акшаландырыш-нарының каттышкан бюджет бижилгезинче чогуур өскерилгелерни кирибишаан, дараазында көрдүнгөн чүүлдерни күүседире-биле чорудар:

2011 чылдың дургузунда Ыяап-ла медицина камгаладылганың девискээр программанын акшаландыраар база 2012 чылда боттандыраары-биле — ажилдап турар хамаатыларның немелде диспансеризациязын, стационар албан черлеринде кээп турар өскүс уругларның болгаш амыдыралдың берге байдалдарында турар уругларның диспансеризациязын эрттиреринге;

2011 чылдың дургузунда санаашкын-нары 2012 чылдың 1-ги кварталында доозарынга болгаш айыттыг хемчеглерни 2012 чылда боттандыраары-биле — ажилдап турар хамаатыларның немелде диспансеризациязын, стационар албан черлеринде кээп турар өскүс уругларның болгаш амыдыралдың берге байдалдарында турар уругларның диспансеризациязын эрттиреринге;

бюджеттер акшаландырыш-нарының хуваалдазын, бо хойлууга 4-кү капсырылга езугаар бадылаар.

2. БМК-ның федералдыг фондузундан апар турары бюджеттер аразының трансферттерин дараазында чүүлдерни күүседире-биле чорудар:

Ыяап-ла медицина камгаладылганың девискээр программанын күүседиреринге; ажилдап турар хамаатыларның немелде диспансеризациязын эрттиреринге;

стационар албан черлеринде кээп турар өскүс уругларның болгаш амыдыралдың берге байдалдарында турар уругларның диспансеризациязын эрттиреринге;

Тыва Республиканың кадык камгалалы-ның чаартылга программанын, оон иштинде фондунуң бюджетинден өске-даа бюджеттер аразының трансферттерин 2010 чылдың ноябрь 29-та № 326-ФХ «Ыяап-ла медицина камгаладылганың дугайында» Федералдыг хойлуунуң 50 чүүлү-биле дүүштүр Тыва Республиканың бюджетинге бээр кылдыр боттандыраарында.

3. Тыва Республиканың республика бюджетинден апар турары бюджеттер аразының трансферттерин дараазында чүүлдерни күүседире-биле чорудар:

участоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң, ниити практика эмчилериниң (өг-бүле эмчилериниң), участоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң, участок эмчи сестраларының болгаш ниити практика эмчилериниң (өг-бүле эмчилериниң) участок эмчи сестраларының чедирип турары немелде эмчи дузазын көргүзериниң саң-хөө хандырылганын талазы-биле хемчеглерни боттандыраарында;

Ыяап-ла медицина камгаладылганың баазалыг программанын кезеңге Ыяап-ла медицина камгаладылганың девискээр программанын боттандыраарының немелде саң-хөө хандырылганында.

5 чүүл. 2011 чылда фондунуң бюджетиниң күүселдезиниң онзагай талалары

1. 2012 чылдың январь 1-ниң байдалы-биле Тыва Республиканың 2010 чылдың декабрь 7-де № 161 ДХ-1 «2011 чылда болгаш 2012 база 2013 чылдарның планныг үезинде Ыяап-ла медицина камгаладылганын Тыва республика фондузунуң бюджетиниң дугайында» хойлузу-биле бадылаттыг, а ол ышкаш БМК-ның федералдыг фондузунуң бюджетинден болгаш Тыва Республиканың республика бюджетинден алдыг бюджеттер акшаландырыш-нарының долу эвес ажыг-лааны-биле холбаштыр тытып келген фондунуң бюджетиниң акша-хөреңгилериниң артышкынын, фондунуң бюджетиниң каттышкан бюджет бижилгезинче чогуур өскерилгелерни кирибишаан, дараазында көрдүнгөн чүүлдерни күүседире-биле чорудар:

2011 чылдың дургузунда Ыяап-ла медицина камгаладылганың девискээр программанын акшаландыраар база 2012 чылда боттандыраары-биле — ажилдап турар хамаатыларның немелде диспансеризациязын, стационар албан черлеринде кээп турар өскүс уругларның болгаш амыдыралдың берге байдалдарында турар уругларның диспансеризациязын эрттиреринге;

2011 чылдың дургузунда санаашкын-нары 2012 чылдың 1-ги кварталында доозарынга болгаш айыттыг хемчеглерни 2012 чылда боттандыраары-биле — ажилдап турар хамаатыларның немелде диспансеризациязын, стационар албан черлеринде кээп турар өскүс уругларның болгаш амыдыралдың берге байдалдарында турар уругларның диспансеризациязын эрттиреринге;

2011 чылдың дургузунда санаашкын-

нары 2012 чылдың 1-ги кварталында доозарынга болгаш айыттыг хемчеглерни 2012 чылда боттандыраары-биле — участоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң, ниити практика эмчилериниң (өг-бүле эмчилериниң), участоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң, участок эмчи сестраларының болгаш ниити практика эмчилериниң (өг-бүле эмчилериниң) участок эмчи сестраларының чедирип турары немелде эмчи дузазын көргүзериниң саң-хөө хандырылганында;

санаашкыннары 2012 чылдың 1-ги кварталында доозарынга болгаш айыттыг хемчеглерни 2012 чылда боттандыраары-биле — Тыва Республиканың кадык камгалалы-ның чаартылганын талазы-биле хемчеглерни күүседиреринге.

2. Фонд 2012 чылда чарыгдалдарны 2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның планныг үезинде Россия Федерациязының субъектилеринге хамаарыштыр БМК-ның федералдыг фондузунуң бюджетинде хувааттырмаан, ажилдап турар хамаатыларның болгаш стационар албан черлеринге кээп турар өскүс уругларның болгаш амыдыралдың берге байдалдарында турар уругларның диспансеризациязын эрттирер талазы-биле хемчеглерни акшаландыраарында федералдыг бюджеттен бюджеттер аразының трансферттери хевирлиг кылдыр берип турар БМК-ның федералдыг фондузунуң бюджеттериниң акшаландырыш-нарында, фондунуң бюджетиниң каттышкан бюджет бижилгезинче өскерилгелерни кириери-биле, боттандыраар кылдыр доктаадыр.

3. 2012 чылда БМК-ның федералдыг фондузунуң бюджетинден апар турары бюджеттер аразының трансферттерин фондунуң бюджетиниң каттышкан бюджет бижилгезинге дараазында чүүлдерге өөренип көөр:

Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагырганын органнарында дамчыдып берген Ыяап-ла медицина камгаладылганын талазы-биле Россия Федерациязының бүрүн эргелерин боттандыраарында;

ажылдап турар хамаатыларның немелде диспансеризациязын; стационар албан черлеринге кээп турар өскүс уругларның болгаш берге амыдырал байдалында турар уругларның диспансеризациязын эрттиреринге;

Тыва Республиканың кадык камгалалы-ның чаартылга программанын боттандыраарында.

4. Фондузунуң саң-хөө акша-хөреңгилериниң нормалаан камгаладылга курлавырын ай санында Ыяап-ла медицина камгаладылганын саң-хөө доктаамалын хандыраары-биле 3000,0 рубльден хой эвес хемчээлге тургузар кылдыр доктаадыр.

Нормалаан камгаладылга курлавырын

акша-хөреңгизин дараазында чүүлдерге ажыглаар:

Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр программанын медицинанын камгаладылга организацияларын немелде акшаландыраарының хевиринге боттандыраарының саң-хөө хандырылганында;

Россия Федерациязының субъектилериниң девискээринден дашкаар Ыяап-ла медицина камгаладылганын полизин берген, камгалаттырган кижилерге Ыяап-ла медицина камгаладылганын баазалыг программанын-биле көрдүнгөн хемчээлге чедирген медицина дузазы дээш санаашкыннарга.

5. Ыяап-ла медицина камгаладылганын акша-хөреңгилериниң учедунуң талазы-биле агар санче бо хойлу-биле бадылаан хемчээлинден ажыр кирген акша-хөреңгилерни фондунуң бюджетиниң каттышкан бюджет бижилгезинче чогуур өскерилгелерни кириери-биле, Тыва Республиканың кадык камгалалын чаартырының талазы-биле хемчеглерни боттандыраарында берип турар тускай сорулгалыг акша-хөреңгилерден аңгыда, бо хойлууга өскерилгелер кирилгези чокка, Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр программанын боттандыраары-биле чорудар кылдыр доктаадыр.

6. Ыяап-ла медицина камгаладылганын Федералдыг фондузунуң бюджетинден 2012 чылда фондунуң бюджетинге Тыва Республиканың кадык камгалалының чаартылга программанын күүседире-биле берип турары бюджеттер аразының трансферттерин фондунуң бюджетиниң каттышкан бюджет бижилгезинге, бо хойлууга өскерилгелер кирилгези чокка, көрдүнер кылдыр доктаадыр. Тыва Республиканың кадык камгалалының чаартылга программанын боттандыраарында чарыгдалдарны 2012 чылдың дургузунда фондунуң бюджетиниң күүселдезиниң дугайында отчедунга көргүзер.

7. Тыва Республикада Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр программанын боттандыраарында кирип турар медицинанын камгаладылга организацияларының-херектерин чорудар чарыгдалдарже чорудуп турар акша-хөреңги кижилер санында аңгылап турар нормативтер талазы-биле медицинанын камгаладылга организацияларынче кирип турар акша-хөреңгилериниң түнүндөн бир хуузу тургузар кылдыр доктаадыр.

6 чүүл. Бо Хойлуунуң күштүг болуп кириери

Бо Хойлу 2012 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

*Кызыл хоорай
2011 чылдың декабрь 6
№ 1062 ДХ-1*

«2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның планныг үезинде Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондузунуң бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хойлузунга 1-ги капсырылга

2012 чылда Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондузунуң бюджетиниң орулгаларының кол администраторларының даңзызы

Россия Федерациязының бюджет бөлүктээшкениниң кодтары		Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондузунуң бюджетиниң орулгаларының кол администраторларының ады
Орулгаларының кол администраторларының	Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондузунуң бюджетиниң орулгаларының	
1	2	3
182		Федералдыг үндүрүг албаны
182	1 05 01000 00 0000 110	Үндүрүг онаарының бөдүүнчүткен системанын ажыглааны-биле холбаштыр тыртар үндүрүг
182	1 05 01012 01 0000 110	Үндүрүг онаарының объектизи кылдыр орулгаларын шилип алган (2011 чылдың январь 1-ге чедир эрте берген үндүрүг үелериниң дургузунда) үндүрүг төлекчилеринден тыртар үндүрүг

Россия Федерациязының бюджет бөлүктээшкенин кодтары		Ыяап-ла медицина камгаладылганын Девискээр фондузунун бюджетинин орулгаларының кол администраторларының ады
Орулгаларның кол администраторларының	Ыяап-ла медицина камгаладылганын Девискээр фондузунун бюджетинин орулгаларының	
1	2	3
182	1 05 01022 01 0000 110	Үндүрүг онаарының объектизи кылдыр чарыгдалдарының хемчээлинге эвээжеттинген орулгаларын шилип алган (2011 чылдың январь 1-ге чедир эрте берген үндүрүг үелеринин дургузунда) үндүрүг төлекчилеринден тыртар үндүрүг
182	1 05 01030 01 0000 110	Күрүненин бюджеттен дашкаар фондуларының бюджеттеринче кири санап турар (2011 чылдың январь 1-ге чедир үндүрүг үелеринин дургузунда төлзөн (тырткан) эң биче үндүрүг
182	1 05 01042 02 0000 110	Үндүрүг онаарының бөдүүнчүткен системазын ажылгааны-биле холбаштыр патент өртээнин хевиринге тыртар үндүрүг (2011 чылдың январь 1-ге чедир эрте берген үндүрүг үелеринин дургузунда)
182	1 05 02020 02 0000 110	Ажыл-чорудулганын чамдык хевирлеринге онааттыган орулгаларга чаңгыс аай үндүрүг (2011 чылдың январь 1-ге чедир эрте берген үндүрүг үелеринин дургузунда)
182	1 05 03020 01 0000 110	Чаңгыс аай көдээ ажыл-агый үндүрүг (2011 чылдың январь 1-ге чедир эрте берген үндүрүг үелеринин дургузунда)
182	1 09 09040 09 0000 110	Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының бюджеттеринче кири санаар чаңгыс аай социал үндүрүг
182	1 09 08050 09 0000 140	Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының дадывырлар талазы-биле чедир төлээр акшалар, хөөлөр болгаш торгаалдар
392	Россия Федерациязының Пенсия фондузун	
392	1 16 20050 01 0000 140	«Россия Федерациязының Пенсия фондузунга, Россия Федерациязының Социал камгаладылга фондузунга, ыяап-ла медицина камгаладылганын федералдыг фондузунга болгаш Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларына камгаладылга дадывырларының дугайында» Федералдыг хоойлунун 48-51 чүүлдери-биле дүүштүр Россия Федерациязының болгаш оон девискээр органнарының онаап турары тыртар акшалар (торгаалдар)
395	Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондузун	
395	1 02 02070 09 0000 160	Ажылдавайн турар чурттакчы чоннун ыяап-ла медицина камгаладылганын камгаладылга дадывырларының талазы-биле чедир төлөвзөн акшалар болгаш хөөлөр
395	1 13 01999 09 0000 130	Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының бюджеттеринин өске-даа орулгалары
395	1 13 02999 09 0000 130	Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының бюджеттеринин өске-даа орулгалары
395	1 13 03090 09 0000 130	Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының бюджеттеринин чарыгдалдарының төлевирлиг ачы-дузалар чедирелгезинден Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының өске-даа орулгалары
395	1 14 02090 09 0000 410	Ыяап-ла медицина камгаладылганын оперативтиг башкарылганында турар эт-хөреңгини (айыткан эт-хөреңгиге хамаарыштыр кол акша-хөреңгилерни сайгарар кеззэнге) сайгарганындан орулгалар
395	1 16 20042 09 0000 140	Ыяап-ла медицина камгаладылганын күрүненин бюджеттен дашкаар фондуларының дугайында болгаш тодаргай хевирлеринин дугайында Россия Федерациязының хоойлужу-дугазын, бюджет хоойлужудулганын (Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының бюджеттеринин кеззэнге) үрээни дээш тыртар акшалар (торгаалдар)
395	1 16 21090 09 0000 140	Кем-херек үүлгедиглерин кылганынга болгаш Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының бюджеттеринче кири санаар эт-хөреңгинин когаралын дедир эгидеринге буруулуг болган кижилерден төлөттүрер, тыртар акшалар (торгаалдар) болгаш өске-даа түңнер
395	1 16 32000 09 0000 140	Бюджет акша-хөреңгилерин (Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының кеззэнге) хоойлудан дашкаар азы тускай сорулганындан өскээр ажылгаанының түңнелинде
395	1 16 33090 09 0000 140	Чедиртинген когаралды дедир эгидеринге онаап турар, тыртар акшалар Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондузунун хереглелдеринге ба-рааннар дужаарынга, ажилдар кылырынга, ачы-дузалар чедиринге чагыглар тарадырының дугайында Россия Федерациязының хоойлужу-дугазын үрээни дээш тыртар акшалар (торгаалдар)
395	1 16 90090 09 0000 140	Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының бюджеттеринче кири санап турар когаралды дедир эгидеринге тыртар акшалардан (торгаалдардан) болгаш өске-даа түңнерден өске-даа кирилделер
395	1 17 01090 09 0000 180	Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының бюджеттеринче кири санап турар тодараттынмаан кирилделер
395	1 17 06040 09 0000 180	Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының өске-даа үндүрүгден звес кирилделер
395	Россия Федерациязының субъектилеринин бюджеттеринден Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының бюджеттеринге дамчыдып турар бюджеттер аразының трансферттери	
395	2 02 05201 09 0000 151	Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының бюджеттеринче участоктарының терапевт эмчилеринин, участоктарының педиатр эмчилеринин, ниити практика эмчилеринин (өг-бүлө эмчилеринин), участоктарының терапевт эмчилеринин, участоктарының педиатр эмчилеринин участок эмчи сестраларының, ниити практика эмчилеринин (өг-бүлө эмчилеринин) участоктарының эмчи сестраларының чедирип турары немелде эмчи дузанын көргүзеринин саң-хөө хандырылганын шилчидип турары Россия Федерациязының субъектилеринин бюджеттеринин акша-хөреңгилери
395	2 02 05701 09 0000 151	Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр программанын ыяап-ла медицина камгаладылганын баазалыг программанын кеззэнге боттандырырының немелде саң-хөө хандырылганын Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынга дамчыдып турар Россия Федерациязының субъектилеринин бюджеттеринден бюджеттер аразының трансферттери
395	2 02 05702 09 0000 151	Ыяап-ла медицина камгаладылганын баазалыг программаны-биле доктааттынмаан эмчи дузанын чедиреринин немелде хевирлерин болгаш байдалдарын саң-хөө-биле хандырырынга Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынга дамчыдып турар Россия Федерациязының субъектилеринин бюджеттеринден бюджеттер аразының трансферттери
395	Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының бюджеттеринге дамчыдып турары Ыяап-ла медицина камгаладылганын федералдыг фондузунун бюджеттер аразының трансферттери	
395	2 02 05805 09 0000 151	Стационар албан черлеринде кээп турар өскүс уругларның болгаш амыдыралдың берге байдалында турар уругларның диспансеризациязын эрттиреринге Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээрлер фондуларының бюджеттеринге субсидиялар
395	2 02 05809 09 0000 151	Ажылдап турар хамаатыларның немелде диспансеризациязын эрттирери-биле Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар
395	2 02 05811 09 000 151	Россия Федерациязының субъектилеринин кадык камгалалын чаартырының регионалдыг программаларын боттандырырынга Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар
395	2 02 05811 09 0001 151	Россия Федерациязының субъектилеринин кадык камгалалын чаартырының регионалдыг программаларын медицина албан черлеринин материал-техниктиг баазанын быжылгаар кеззэнге боттандырырынга Ыяап-ла медицина камгалалының девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар
395	2 02 05811 09 0002 151	Россия Федерациязының субъектилеринин кадык камгалалын чаартырының регионалдыг программаларын амгы үенин информастыг системазын непередир кеззэнге Ыяап-ла медицина камгаладылганын чаңгыс аай хевиринин полистеринче шилчири сорулгалар-биле Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар
395	2 02 05811 09 0003 151	Россия Федерациязының субъектилеринин кадык камгалалын чаартырының регионалдыг программаларын медицина дузанын стандарттарын непередир, амбулаторлуг медицина дузанын таарымчалыын бедидер кеззэнге боттандырыры-биле Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларының бюджеттеринге субсидиялар
395	2 02 05812 09 0000 151	Россия Федерациязының субъектилеринин күрүнө эрге-чагырга органнарынга дамчыдып берген Ыяап-ла медицина камгаладылганын

«2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның
панныг үезинде Ыяап-ла медицина камгала-
дылганының девискээр фондузунуң бюджетиниң
дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга
2-ги капсырылга

**Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр
фондузунуң 2012 чылда бюджетиниң чедишпээн кезээн
акшаландыар дөстөрнүң кол администраторларының
ДАҢЗЫЗЫ**

Эгениң коду	Россия Федерация- зының бюджет бөлүк- тээшкининиң кодтары	Ады
395		Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондулары
395	01 05 02 01 09 0000 510	Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондуларының бюджеттериниң акша- хөреңгизиниң өске-даа артышкыннарының улгадыры
395	01 05 02 01 09 0000 610	Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондуларының бюджеттериниң акша- хөреңгизиниң өске-даа артышкыннарының эвээжээри

«2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның панныг үезинде Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр
фондузунуң бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунга 3-кү капсырылга

**2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның панныг үезинде Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр
фондузунуң бюджеттериниң акшаландырышкыннарының
Х У В А А Л Д А З Ы**

(мун рубль-биле)

Ады	Мин ★	Рз ★★	ПР ★★★	ЦСР ★★★★	ВР ★★★★	Түнү		
						2012 чыл	2013 чыл	2014 чыл
1	2	3	4	5	6	7	8	9
е ниити күрүне айтырыглары	395	01	13			34752,0	34752,0	34752,0
тааттыгган хүлээлгелер талазы-биле удуртулга болгаш башкарылга	395	01	13	001 00 00		34752,0	34752,0	34752,0
үнениң бюджеттен дашкаар фондуларын башкаар органның аппараттары	395	01	13	001 55 00		34752,0	34752,0	34752,0
үне органның, күрүне албан черлериниң, күрүнениң бюджеттен дашкаар	395	01	13	001 55 00	100	25567,7	25567,7	25567,7
ларының башкарылга органның хүлээлгелерин күүседирин хандыраар								
алар-биле ажилчыннарга төлевирлер кылырынга чарыгдалдар								
үнениң бюджеттен дашкаар фондуларының ажилчыннарынга төлөп бээр	395	01	13	001 55 00	140	24798,0	24798,0	24798,0
алдар								
а-ажыл төлевириниң фондузу болгаш камгаладылга дадывырлары	395	10	13	001 55 00	141	24798,0	24798,0	24798,0
а-ажыл төлевириниң фондузундан аңгыда, ажилдакчыга өске-даа төлевирлер	395	01	13	001 55 00	142	769,7	769,7	769,7
үне хереглелдеринге садып алыр барааннар, ажилдар болгаш ачы-дузалар	395	01	13	00 55 00	200	9156,8	9156,8	9156,8
үне хереглелдеринге өске-даа садып алыр барааннар, ажилдар болгаш ачы-	395	01	13	00 55 00	240	9156,8	9156,8	9156,8
р								
ормация-коммуникация технологияларының адырынга садып алыр бараан-	395	01	13	00 55 00	242	1704,4	1704,4	1704,4
кылдар болгаш ачы-дузалар								
үне хереглелдеринге өске-даа садып алыр барааннар, ажилдар болгаш ачы-	395	01	13	00 55 00	244	7452,4	7452,4	7452,4
р								
е-даа бюджет акшаландырышкыннары	395	01	13	00 55 00	800	27,5	27,5	27,5
үрүглөр, чыылдалар төлээри болгаш өске-даа төлөлгелер	395	01	13	00 55 00	850	27,5	27,5	27,5
анизацияларның эт-хөреңги үндүрүглери болгаш чер үндүрүүн төлээри	395	01	13	00 55 00	851	22,0	22,0	22,0
е-даа үндүрүглери, чыылдаларны болгаш өске-даа албан төлээр төлевирлери	395	01	13	00 55 00	852	5,5	5,5	5,5
и	395	09	00			2235685,6	2219063,0	2302915,0
ык камгалалы	395	09	02			99572,0		
булаторлуг дуза	395	09	02	505 00 00		99572,0		
иал дуза								
ационар албан черлеринде кээп турар өскүс уругларның болгаш берге	395	09	02	505 21 00				
рал байдалдарында турар уругларның диспансеризациязын эрттирери	395	09	02	505 21 00				
иал төлөлгелер	395	09	02	505 24 00				
ылдап турар хамаатыларның немелде диспансеризациязын эрттирери	395	09	02	505 24 00				
иал төлөлгелер								
стоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң, ниити								
ка эмчилериниң (өг-бүлө эмчилериниң), участоктарның терапевт эмчилериниң,								
тарның педиатр эмчилериниң участок эмчи сестраларының, ниити практика								
риниң (өг-бүлө эмчилериниң) участок эмчи сестраларының чедирип турары	395	09	02	520 21 00		99572,0		
е эмчи дузазын көргүзериниң саң-хөө хандырылганы	395	09	02	520 21 00		99572,0		
иал төлөлгелер	395	09	09			2136114,6	2219063,0	2302915,0
ык камгалалының талазы-биле өске-даа айтырыглар								
0 чылдың ноябрь 29-та № 326-ФХ «Россия Федерациясында Ыяап-ла медицина	395	09	09	505 17 00		2136114,6	2219063,0	2302915,0
адылганының дугайында» федералдыг хоойлу								
ап-ла медицина камгаладылганының баазалыг программазының кызыгаарының	395	09	09	505 17 02		2136114,6	2219063,0	2302915,0
е Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр программазын күүседире	395	09	09	505 17 02		2136114,6	2219063,0	2302915,0
иал төлөлгелер								
						2270438,6	2253815,0	2337667,0

пту чарыгдалдар

**** - Россия Федерациязының бюджеттериниң чарыгдалдарының функционалдыг
бөлүктээшкининиң тускай сорулгалыг чүүлдериниң ады;

***** - Россия Федерациязының бюджеттериниң чарыгдалдарының функционалдыг
бөлүктээшкининиң шупту чарыгдалдарының ады.

БМК-ның девискээр фондузунуң бюджетиниң чарыгдалдарының ведомство
бөлүктээшкининиң коду;

*** - Россия Федерациязының бюджеттериниң чарыгдалдарының функционалдыг
бөлүктээшкининиң кезектериниң болгаш иштики кезектериниң ады;

2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның планын үезинде Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондузунуң бюджетиниң бюджеттер аразының трансферттериниң хевиринге ап турар бюджеттериниң акшаландырышышкыннарының
Х У В А А Л Д А З Ы

(муң рубль-биле)

Бюджеттер аразының трансферттериниң ады	Түңү		
	2012 чыл	2013 чыл	2014 чыл
Бюджеттер аразының трансферттери Ыяап-ла медицина камгаладылганын Федералдыг фондузунуң бюджетинден ап турар акша-хөреңгилер, шупту ооң иштинде: ыяап-ла медицина камгаладылганын талазы-биле Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагырга органнарынга дамчыдып берген Россия Федерациязының бүрүн эргелерин күүсидиринге стационар албан черлеринде кээп турар өскүс уругларның болгаш берге амыдырал байдалында турар уругларның диспансеризациязын эрттиреринге ажылдап турар хамаатыларның немелде диспансеризациязын эрттиреринге Россия Федерациязының субъектилериниң кадык камгалалының чаартылга программазын күүсидиринге	2255061,5 2155489,5	2253815,0 2253815,0	2337667,0 2337667,0
Тыва Республиканың республика бюджетинден ап турар акша-хөреңгилер, шупту ооң иштинде: ыяап-ла медицина камгаладылганын баазалыг программазының кезээнге ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр программазын боттандыраарының немелде саң-хөө хандырылганынга ыяап-ла медицина камгаладылганын баазалыг программазы-биле доктааттынмаан медицина дузазын чедирериниң немелде хевирлериниң болгаш байдалдарының саң-хөө хандырылганынга	99572,0	2253815,0	2337667,0
участоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң, ниити практика эмчилериниң (өг-бүле эмчилериниң), участоктарның терапевт эмчилериниң, участоктарның педиатр эмчилериниң, ниити практика эмчилериниң, ниити практика эмчилериниң (өг-бүле эмчилериниң) участок эмчи сестраларының чедирип турары немелде эмчи дузазын көргүзериниң саң-хөө хандырылганынга	99572,0		

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

«2012-2016 чылдарда Тыва Республикага аш-чем болгаш болбаазырадылга үлетпүрүн сайзырадыры» республиканың тускай сорулгалыг программазын бадылаарының дугайында
2011 чылдың октябрь 27 №644 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. «2012-2016 чылдарда Тыва Республикага аш-чем болгаш болбаазырадылга үлетпүрүн сайзырадыры» республиканың тускай сорулгалыг программазын бадылаар.

Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың октябрь 27-де №644 доктаалы-биле бадылаан

«2012-2016 чылдарда Тыва Республикага аш-чем болгаш болбаазырадылга үлетпүрүн сайзырадыры» республиканың тускай сорулгалыг программазы

«2012-2016 чылдарда Тыва Республикага аш-чем болгаш болбаазырадылга үлетпүрүн сайзырадыры» республиканың тускай сорулгалыг программазының паспорту

Программаның ады — «2012-2016 чылдарда Тыва Республикага аш-чем болгаш болбаазырадылга үлетпүрүн сайзырадыры» республиканың тускай сорулгалыг программазы (моон сонгаар — программа дээр)

Программаны ажылдап кылган үндезини — 2010 чылдың сентябрь 15-те көдээ ажил-агый болгаш балык продукциязын болбаазырадып кылырын сайзырадырының айтырыгларының талазы-биле човүлел хуралдың түңнелдеринге хамаарыштыр Россия Федерациязының Президентизиниң даалгазы, Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.В. Кара-оолдун Тыва Республиканың Дээди Хуралынга (парламентизинге) «Харысалгалыг эрге-чагырга. Харысалгалыг бизнес. Харысалгалыг ниитилел» деп Айыткалы

Программаның күрүне чагыкчызы—Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы

Күрүне чагыкчызы—Программаның координатору—Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы

Программаның кол-кол ажылдап кылыкчылары — Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы, республиканың аш-чем болгаш болбаазырадылга үлетпүрүнүн бүдүрүлгелери

Программаның сорулгалары болгаш кылыр чүүлдери — сорулгалары: ажылдап турар бүдүрүлгелерни эде кылыры, техниктиг эде дерири, чаартыры, чаа-чаа бүдүрүлгелерни тудары болгаш ажылгалга кирири; амгы үениң технологияларын бүдүрүлгеге шигээдири, аш-чем продуктуларынның шынарын бедидери; аш-чем продуктуларын бүдүрүп турар үеде курлавыр камнаар болгаш экология талазы-биле

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В. Бартына-Сады.

айыыл чок технологияларны шигээдири; кылыр чүүлдери; инновация технологияларын езугаар көдээ ажил-агый продукциязын болбаазырадырын сайзырадыры; аш-чем продуктуларын болгаш суксун аймаан бүдүрер талазы-биле республика организацияларының бүдүрүп турар продукциязының сайгарылга рыногун калбартыры; тус черниң бараан бүдүрүкчүлериниң бүдүрүлгеге хемчээлин улгаттыры, садыг организацияларынга оларның үлүүн 40-55 хуу чедирери

Программаның эң чугула индикаторлары болгаш көргүзүлгелери — Программаның көргүзүлгелери:

1. 2016 чылга чедир эт үлетпүрүнүн бүдүрүлгелеринге эт бүдүрерин 345 тонна чедирери, ажылдап турар бүдүрүлгелерни чаартырының база чааларын тударының күсели-биле колбаса кылыгларын 2012 чылга чедир 100 тонна чедирери.

2. Сүттү баштай болбаазырадыр талазы-биле цехтерниң күчүзүн улгаттыры болгаш 2016 чылга чедир 3100 тонна чедирери.

3. Хлеб, хлеб-булочка кылыгларын бүдүрүп үндүрер талазы-биле бүдүрүлгелерниң күчүзүн 2016 чылда 3,5 муң тонна чедир, кондитер кылыгларын 857 тонна чедир улгаттыры.

4. Далган бүдүрер талазы-биле цехтерниң бүдүрүкчү күштерин 2016 чылда 380 тонна чедирери-биле чаартыры.

5. Эзиртир болгаш эзиртпес суксуннарны бүдүрер талазы-биле цехтерниң күчүзүн водканы 38 муң дкл чедир, эзиртпес суксунну 840 муң чартык-литр чедир бүдүрер кылдыр улгаттыры.

6. Чимис консерваларын бүдүрер талазы-биле цехтерниң күчүзүн 2016 чылга чедир 96,7 муң чижеглеп санаан лааза

чедирери

Программаны күүсидириниң хуусаазы болгаш үе-чадалары — 2012-2016 чылдар

Программа үш үе-чаада күүсеттинер.

I үе-чаада — 2012-2013 чылдар. Бо үе-чаада эт үлетпүрүнүн бүдүрүлгелерин сайзырадыр, чаартыр, ылаңгыя колбаса цехтерин, соодукчу камераларны чаартыр талазы-биле сорулгаларны күүсидир. Ол хемчеглерни мурнады кылып турар чоруу дээрже республикада эт продукциязының рыногунда долу болгаш чижилгелиг байдалдың тургустунганы болур. 2016 чылга чедир соккан малдың эди 350 тоннадан эвээш эвес, колбаса кылыглары — 100 тонна, чартык фабрикалар — 250 тонна чедер кылдыр санап турар.

II үе-чаада — 2014-2015 чылдар. Ол үе-чаада хлеб быжырап, далган тыртар, эзиртир болгаш эзиртпес суксуннар бүдүрер бүдүрүлгелерни сайзырадырының болгаш чаартырының талазы-биле айтырыглар шийтпирлеттинер. Бо үе-чаданың түңнелинде дараазында чүүлдер баш бурунгаар санаттынып турар: чимис консервалары болгаш сироптар—98 муң лааза, 3,5 муң тонна хлеб-булочка кылыглары, 380 тонна далган, 38 муң дкл. эзиртир болгаш 840 муң чартык-литр эзиртпес продукция бүдүртүнер.

III үе-чаада — 2016 чыл

Программаның күүселдезин доозары болгаш бүдүрүлгелерни төлөвилээн күчүзүнче үндүрери. Оларны төлөвилээн күчүзүнче үндүрер талазы-биле хемчеглерге субсидия бээри хевирлиг күрүне деткимчезин көргүзерин уламчылаар.

Программаның кол-кол хемчеглериниң даңзызы — бо программаның сорулгаларын күүседип турар үеде дараазында хемчеглерни боттандыраар көрдүнүп турар:

1. Эт үлетпүрү: этти баштай болбаазырадыр талазы-биле күчүзү 3 тонна чедир цехти тудары; колбаса шугумун, 50 тонна белең продукция шыгжаар соодулга камеразын садып алыры болгаш «КамАЗ» автомобилдин баазазынга мал согар көжүп чоруур цехти тургузары.

2. Сүт үлетпүрү: сүт болбаазырадыр бүдүрүлгелерниң бүдүрүлгеге оран-савазын эде кылыры болгаш дериг-херекселдерин чаартыры; сүт хүлээп алыр пунктуларны тургузары

3. Хлеб быжырап болгаш кондитер үлетпүрү — кондитер цегин чаартып кылыры болгаш шарып-савалаар дериг-херекселдерни садары.

4. Далган-крупа тыртар үлетпүр: болбаазырадылга күчүлери чиг эт-биле хандыраар дээш кожуннарда тараа

шыгжаар черлерни чаартыры; шарып-савалаар дериг-херекселдерни садары.

5. Эзиртир болгаш эзиртпес суксуннарны бүдүрери — белең продукция сөөртүр автомашинаны болгаш эзиртпес суксун кудар шугумну садары

Программаны акшаландыраарының хемчээли болгаш дөстери — программаны акшаландыраарының ниити хемчээли 2012-2016 чылдарда 411,4 млн. рубль болур, ооң иштинде: 2012 чылда — 96,0 млн. рубль; 2013 чылда — 82,0 млн. рубль; 2014 чылда — 73,3 млн. рубль; 2015 чылда — 91,8 млн. рубль; 2016 чылда — 68,3 млн. рубль; ооң иштинде республика бюджетинден — 123,3 млн. рубль, ооң иштинде: 2012 чылда — 31,1 млн. рубль; 2013 чылда — 23,0 млн. рубль; 2014 чылда — 21,3 млн. рубль; 2015 чылда — 27,8 млн. рубль; 2016 чылда — 20,3 млн. рубль; ооң иштинде бюджеттен дашкаар дөстөрдөн — 288,0 млн. рубль, ооң иштинде: 2012 чылда — 65,0 млн. рубль; 2013 чылда — 59,0 млн. рубль; 2014 чылда — 52,0 млн. рубль; 2015 чылда — 64,0 млн. рубль; 2016 чылда — 48,0 млн. рубль

Программаны күүсеткен соонда сөөлгү түңнелдер болгаш социал база бюджеттиң ажыктыг чоруунуң көргүзүлгелери — программаны күүсеткен түңнели болза, болбаазырадылга бүдүрүлгелериниң 2016 чылга чедир продукция бүдүрүлгези көвүдээ болгаш 703 млн. рубль түңгө чеде бээр, ооң дээрже 2012 чылдың деңгелинден 25 хуу бедик. Программаның бюджеттиң ажыктыг чоруу ниити продуктунуң өзүлдезин дамчыштыр 78,6 хуу чедер азы акша хөреңгиниң эгидишкени 1,3 чыл болур. Немелде 95 ажылдаар олуттар тургустунар ооң иштинде 25 олутка — сезон аайы-биле ажылдаар.

Программаны организастаарының системазы болгаш күүселдезинге контрол — программаның күүселдезиниң хүлү бурүдеги эргелеп-башкарылганын Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы боттандыраар. Программаның республика бюджетинден акшаландыраар хемчеглериниң күүселдезинге контролду Тыва Республиканың Чазаа боттандыраар. Программаның күүселдезиниң мониторингизин болгаш анализин хандыраары-биле программаның күрүне чагыкчызы (күрүне чагыкчызы — координатор) программаның күүселдезиниң чоруу турарының болгаш саң-хөө акша-хөреңгизиниң ажыктыг ажылгалынын дугайында отчетту ай санында Тыва Республиканың Экономика яамызынче болгаш Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынче кириер.

2013 чылдарда Тыва Республикага үлетпүрнүң хөгжүлдери» бликаның тускай сорулгалыг программасынга өскерилгелер кириеринин дугайында

2011 чылдың июнь 21 №397 Кызыл хоорай

Республиканың Чазааның док-
таадыры болза:

10 чылдың ноябрь 19-та Тыва
иканың Чазааның № 507 доктаалы-
дылааны "2011-2013 чылдарда Тыва
икага үлетпүрнүң хөгжүлдери"
нгаар - Программа) республиканың
орулгалыг программасынга дараа-
скерилгелерни кириер:
ограмманың паспортунда:
грамманың боттанылгазының баш
үп турар түннелдери болгаш социал
бюджет уjur-дузазының көргү-
" деп бөлүктү дараазында эдилге-
кири:
грамманың боттанылгазының баш
үп турар түннелдери болгаш социал
бюджет уjur-дузазының көр-
и — даг-дүгүнүн 2013 чылда үндү-
79,2 млн. рубльди тургузар (2009
отчеду-биле — 31000 мун. рубль).
гелерде ажылчыннарның бир айда
шалыңы 2013 чылда 60 хуу чедир
таш 14 муң рубльди тургузар.
дургузунда кол мергежилдер тала-
бедик мергежилдин республика

конкурстарын үе-чада аайы-биле эрттирер.
2) Программада:
а) программаның II кезээниң "Програм-
маның боттанырының кол сорулгалары"
бешки абзазын күжүн чидирген деп санаар;
б) программаның IV кезээниң "Саң-хөө,
материалдыг, ажыл-ишчи чарыгдалдарны
үндөзилээри" үшкү абзазын дараазында
редакция-биле бижири:
"-биче болгаш ортумак сайгарлыкчы
чоруктун субъектилерин электри четкизиниң
ажыл-агый объектилеринге каттыштыра-
рынче субсидиялар";
в) программаның VI кезээниң "Програм-
маның даалгаларының боттанылгазының үе-
зинде экологтук уржуктарын болгаш социал-
экономиктиг уjur-дузазын үнелээри" бешки
абзазын дараазында редакция-биле бижири:
"Электри четкилеринге технологтук чаа
күштерни кошканы-биле холбаштыр кожуун-
нарга чылда ортумаа-биле 50 ажылчын олут-
тарны тургузар";
алдыгы, чедиги абзацтарны күжүн чи-
дирген деп санаар;
3) Программага № 1капсырылганы
дараазында редакция-биле бижири:

**"2011-2013 чылдарда Тыва Республикага үлетпүрнүң
хөгжүлдери» республиканың тускай сорулгалыг
программасынга
№1 капсырылга"**

**2011-2013 чылдарда Тыва Республикага үлетпүрнүң хөгжүлдери»
убликаның тускай сорулгалыг программасын боттандыраары-биле
ХЕМЧЕГЛЕР**

ичеглерниң даңзызы	Тыва Рес- публиканың бюджедин- ден акша- ланды- рышкын- ның түнү	Оон иштинде:			Баш удур көрүп турар түннелдер
		2011ч	2012ч	2013ч	
1	2	3	4	5	6
илдап турар болгаш ажылгалга чаа кирип турар үлетпүр объектилеринге чаа технологияны болгаш чаа техниканы ажылгалга кириер					
болгаш ортумак сайгар- чоруктун субъектилерин четкизиниң ажыл-агый леринге каттыштыраарынче ялар	9000,0	1500,0	3750,0	3750,0	Чаа кирип турар үлетпүр объекти- лерин электри чет- килеринге кожар
летпүр бүдүрүлгө черле- нкурс езугаар күрүне дет- н көргүзөр, оон иштинде ың чээли лизинг албан чер- н алган чээлилерниң хуу- өлээрде үндүрген чарыг- ының чамдык кезиниң ургузар	21600,0	5000,0	8300,0	8300,0	2011-2012 чыл- дарда бүдүрүлгө күштерин сайзы- радып чаарткан соонда оон уjur- дузазы бедир
ол мергежилдер талазы- дик мергежилдин респуб- нккурстарын үе-чада аайы- ттирер.	900,0	300,0	300,0	300,0	Ажылдакчылар- ның арга-дуржул- газының болгаш билиглериниң ден- нелин илередир, ажылчын мерге- жилдерни алдар- жыдар, мергежи- лин бедидеринге идигни бээр
тузу:	31500,0	6800,0	12350,0	12350,0	

программага № 2 капсырылганы дараазында редакция-биле бижири:
**"2011-2013 чылдарда Тыва Республикага үлетпүрнүң
хөгжүлдери» республиканың тускай сорулгалыг
программасынга №2 капсырылга"**

**2011-2013 чылдарда Тыва Республикага үлетпүрнүң хөгжүлдери»
спубликаның тускай сорулгалыг программасында киржип турар
бүдүрүлгө черлериниң
БАШ БУРУНГААР КӨРГҮЗҮГЛЕРИ**

өргүзүглер	Хемчээриниң эге хемчээ	2009 ч., факт	2010 ч., үнелели	Баш бурунгаар айтырыы		
		2011 ч.	2012 ч.	2013 ч.	2011 ч.	2012 ч.
гүнүн үндүрүл-	млн.руб	31,02	44,22	56,1	66,0	79,2
стиг индекстин	мурнунда	156,0	142,0	126,0	117,0	120,0
и	чылда %	4,7	6,7	8,5	10,0	12,0
гү (0-6 бөлүк)	муң тонна	249	249	285	320	380
ыннарның саны	кижилер					

о доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.
Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.МОНГАЛ.

**Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың ноябрь 17-де №691
доктаалыг өскерилгелер кириеринин дугайында**

2011 чылдың январь 29 №63 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның док-
таадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2008
чылдың ноябрь 17-де "Тыва Республиканың
Чазааның Даргазының стипендияларының
дугайында" №691 доктаалыг дараазында
өскерилгелерни кириер:
1) Доктаалда:
3 пунктуну дараазында эдилге-биле
бижири:
"3. Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының өөредилге черлериниң аайы-
биле стипендия үлөлгезин бадылаар:
- Тыва Республиканың дашкаар күрү-
нениң ортумак болгаш дээди өөредилге
черлеринге — 19 стипендия;
- Россияның Онза байдалдар яамызының
күрүнениң ортумак болгаш дээди мерге-
жилдин өөредилге черлеринге — 3
стипендия;
- Тыва Республиканың девискээринде
турар күрүнениң дээди мергежилдин
өөредилге черлеринге — 5 стипендия;
- Тыва Республиканың девискээринде
турар күрүнениң ортумак мергежилдин
өөредилге черлеринге — 5 стипендия";
4 пунктуда "Россия Федерациязының"
деп сөстөрнүң соонга "болгаш оон
девискээринден дашкаар" деп сөстөрни
немээр;
9 пунктуда "Өөредилге, эртем болгаш
анияктар политиказының яамызы" деп
сөстөрни "Өөредилге болгаш эртем
яамызы" деп сөстөр-биле солуур;
2) Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының стипендияларының дугайында
Чурумда:
2 пунктуну дараазында эдилге-биле
бижири:
"2. Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының стипендиязы Тыва Респуб-
ликаның Чазааның Даргазының стипен-
диязын тодарадып тургузар талазы-биле
комиссияның шийтири-биле доктааттынар
база ону Тыва Республиканың Чазааның
Даргазы бадылаар";
3 пунктуда "өөредилге семестри" деп
сөстөрни "өөредилге чылы" деп сөстөр-биле
солуур;
7 пунктуну дараазында эдилге-биле
бижири:
"7. Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының стипендиязы дээш конкурска
киржир кордакчылар Тыва Республиканың
өөредилге эргелелиниң органынче
дараазында документилерни дужаар:
- конкурска киржириниң дугайында
хууда билдиришкени;
- зачет номунун сөөлгү чылда шыл-
галдалар эрткенин демдеглээн арынының
өөренип турар черинге шынзытканы
хоолгазы азы ушта бижилгези;
- өөредилге чериниң удуртукчузунун азы
деканының кордакчының чедишкенин
көргүскен таныштырылга бижи;
- хөй-ниити каттыжышкын мурнундан
азы Тыва Республиканың студентилерниң
землячествозундан таныштырылга;
- эртем-шинчилел ажылдарында, студен-
тилер конференцияларында, олимпиадалар-
да, өөренип турар салбырының угланыш-
кынының аайы-биле чогадыкчы конкурс-
тарда болгаш фестивальдарда киржип
турарының бадыткалы болур документилер
болгаш эртем статьяларының шынзыткан
хоолгалары";
- Тыва Республиканың албан черлери
болгаш яамылары-биле дугуржулгалыг,
Тыва Республиканың сайзыралының социал-
экономиктиг айтырыгларын шийтирлээ-
ринче угланган курс ажылдарының азы өске-
даа шинчилел төлөвилелиниң хоолгазы.

**«Россия Федерациязының болгаш оон девискээринден дашкаар
хоорайларда өөренип турар студентилерниң хөй-ниити
каттыжышкыннарынга ажыл-чорудулгазы-биле харылзаа тудары-биле
Тыва Республиканың Чазааның кежигүннерин
БЫЖЫГЛААНЫ**

Москва х. — Тыва Республиканың
Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол;
- Тыва Республиканың анияктар хе-
ректериниң болгаш спорт талазы-биле
сайды;
Новосибирск х. — Тыва Республиканың Ча-
зааның Даргазының бирги оралакчызы С.И.Тен;

- Тыва Республиканың Чазааның
оралакчызы В.И.Ендан;
Санкт-Петербург х. — Тыва Республика-
ның Чазааның Даргазының бирги
оралакчызы Ш.С.Иргит;
Благовещенск, Владивосток, Хабаровск
хоорайлар;

Ажылдарны 5 баллдыг система-биле
шиндер. Конкурсче дужааттыг ажылдар
кордакчының өөредилгезиниң (өөредилге
чериниң салбырының) кол угланышкыны-
биле дүүшкен турар уjurлуг;
- паспортунун баштайгы ийи арынна-
рының хоолгалары, банкыда агар санының
көргүзүглер болгаш үндүрүг төлөкчизиниң
бот-тускайлаң дугаары.

Россия Федерациязының девискээ-
ринден дашкаар өөредилге черлеринде
өөренип турар студентилер немей Россия
Федерациязының өөредилге черлериниң 5
баллдыг демдек салырының системасынга
дүүштүр шилчилге аттестация эрткениниң
дугайында документилерин база дужаар";
8 пунктуну дараазында эдилге-биле
бижири:

"8. Документилерни Тыва Республиканың
өөредилге талазы-биле баштаар органы
чылдың-на июнь 1-ден сентябрь 30-ге чедир
хүлээп алыр.

Дараазында кордакчыларның докумен-
тилерин хүлээп албас:

- өөредилге черинче доктаалда бердин-
ген хуусааның соонда дужаап кирип
алганнар;

- бир звес эртем-шинчилелдери, кон-
ференция, олимпиада, чогадыкчы конкурс-
тар, фестивальдар болгаш курс ажыл-
дарынга база оон-даа өске шинчилел
төлөвилелдеринге киржип турганын
херечилеп турар эртем статьялары болгаш
документилери оон мурнунда Тыва
Республиканың Чазааның Даргазының
стипендиязын алыр конкурстарга киржири-
биле дужааттынып турган студентилер";
10 пунктуну дараазында эдилге-биле
бижири:

"10. Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының стипендиязын алырынче
кордакчыларның документилерин Тыва
Республиканың Чазааның Даргазының
айтышкыны-биле чылдың-на тургустунган
Тыва Республиканың Чазааның Даргазының
стипендиаттарын тодарадып талазы-биле
комиссияга көөр.

Комиссияның составына Тыва Респуб-
ликаның өөредилгезиниң башкарылга орга-
нының сүмелээни ук угланышкыга хамаар-
жыр яамылар болгаш албан черлеринин,
ажыл берикчилериниң болгаш инвестор-
ларның төлээлери кирер.

Эксперт демдээниң болгаш кордак-
чыларның материалдарын сайгарар комис-
сия тиилекчилерни шилиир рейтингини
белеткеп алыр. Комиссияның шийтирин
катап эде көрбес";

12 пунктуну дараазында эдилге-биле
бижири:

"12. Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының стипендиялары конкурстун
тиилекчилериниң банкыда агар саннарынче
өөредилге чылының дургузунда, ай санында
Тыва Республиканың өөредилгезиниң баш-
таар органының дужаалының үндэзини-биле
шилчилер";

13 пунктуга дараазында утканы кирип
турар абзацты немээр:

"Чылдың эртер Тыва студент землячес-
тволар шуулганының үезинде болуп эрткен
конкурстун тиилекчилери Тыва Респуб-
ликаның Чазааның Даргазының дипломнары-
биле шаңнадыр";

3) Россия Федерациязының хоорайла-
рында студентилерниң хөй-ниити катты-
жышкыннарынга оларның ажыл-чорудул-
газы-биле харылзаа тудары-биле Тыва
Республиканың Чазааның кежигүннерин
быжыглаар дугайында чүүлге дараазында
эдилгени кириер:

- Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы, Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды А.П.Дамба-Хуурак;

Екатеринбург х. — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы — Чазак Даргазының Канцеляриязының болгаш Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының удуртукчузу А.М.Монгал;

Красноярск х. — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Д.И.Оюн; Россия Федерациязының девискээринден дашкаар студент каттыжыышкыннар болгаш студент землячестволар;

- Тыва Республиканың экономика сайыды;

Абакан х. — Тыва Республиканың саң хөө сайыды;

Барнаул х. — Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем сайыды;

Омск х. — Тыва Республиканың тудуг болгаш коммунал ажыл-агый чаартылгазы-

ның сайыды;

Улан-Удэ х. — Тыва Республиканың культура сайыды;

Саратов х. — Тыва Республиканың юстиция херектерининг талазы-биле сайыды; Владивосток, Иркутск хоорайлар;

- Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайыды;

Кемерово х. — Тыва Республиканың бойдус курлавырларының болгаш экология сайыды;

Томск х. — Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыды.

2. Бо доктаал 2011 чылдың июнь 1-де күштүг бооп кирер 1 пунктуң иштиги 2 чүүлүнден аңгыда, "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарда албан-езузу-биле парлаттыг хунунден эгелеп күш кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ

Тыва Республикага эртемни сайзырадырының концепциязын бадылаарының дугайында

2011 чылдың октябрь 6 №583 Кызыл хоорай

Тыва Республикага эртем болгаш эртем-техниктиг чаңгыс аай күрүне политиказын боттандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республикага эртемни сайзырадырының концепциязын бадылаар.

2. Тыва Республикага эртемни сайзырадырының концепциязын күүседир талазы-биле республиканың тускай сорулгалыг программазын Тыва Республиканың Өөредилге

болгаш эртем яамызы 2012 чылдың бирги чартыгында ажылдап кылыр.

3. Бо доктаалдың күүселдезинге контролду Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязынга болгаш Чазак Аппарадынга дагзыр.

4. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.ДАМБА-ХУУРАК.

Тыва Республиканың Культура яамызының дугайында дүрүмнү болгаш ооң тургузуун бадылаарының дугайында

2011 чылдың ноябрь 17 №668 Кызыл хоорай

2010 чылдың декабрь 7-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының "Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының тургузуун дугайында" №230 Чарлыгында дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Культура

яамызының дугайында дүрүмнү бадылаар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызын хулээлгезин күүседип турар В.БАРТЫНА-САДЫ.

Чаштарны автомобиль транспорту-биле Тыва Республиканың девискээринге аргыштырылганын организастаарының дугайында

2011 чылдың ноябрь 18 №690 Кызыл хоорай

Чаштарны автомобиль транспорту-биле Тыва Республиканың девискээринге аргыштырылганын организастаар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Чаштарны автомобиль транспорту-биле Тыва Республиканың девискээринге аргыштырылганын организастаарының дугайында дүрүмнү (моон соңгаар-Дүрүм дээр) бадылаар.

2. Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы бо дүрүмнү өөредилге албан черлеринге удуртулга болдурар кылдыр чедирер.

3. Бо доктаалдың күүселдезинге контролду Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызынга дагзыр.

4. Бо доктаал ону "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарда парлаан соонда он хонук эрткенде күштүг болуп кирер.

5. Чаштарны автомобиль транспорту-биле Тыва Республиканың девискээринге аргыштырылганын организастаарының дугайында дүрүмнү 5.7 пунктузу 2013 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызын хулээлгезин күүседип турар В.БАРТЫНА-САДЫ.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың май 29-та № 313 доктаалыга өскерилгелерни кириерининг дугайында

2011 чылдың ноябрь 17 № 683 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың май 29-та "Тыва Республикада ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын ажылдап кылырының, бадылаарының, боттандыраарының болгаш ооң боттаныышкынын үнелээрининг чурумун дугайында" № 313 доктаалыга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) доктаалда:

эге кезээнде "Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың декабрь 8-те №1059 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың регионалдык саң-хөөзүн эде тургузарының программазын боттандыраар сорулга-биле" деп сөстөрни ап кааптар;

4-кү пунктуңу күжүн чидирген деп санаар;

2) Тыва Республикада ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын ажылдап кылырының, бадылаарының, боттандыраарының болгаш ооң боттаныышкынын үнелээрининг дугайында чурумда:

а) дараазында уткалыг 5.2.1 иштиги пунктуңу немээр:

"5.2.1. Программаның боттаныышкынын шинчилээрин хандыраары-биле бюджет планнаашкынының субъектиси Тыва Республиканың Экономика яамызынче база Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынче ук чурумнун № 3 капсырылганы езугаар ведом-

ствонун тускай сорулгалыг программазының күүселдезининг дугайында долдуртунган отчетту чартык чылда бир катап дужаар. Бюджет планнаашкынының субъектилерининг ажил-чорудулгазының кол угланыышкынын болгаш түннелдерининг дугайында докладка ведомствонун тускай сорулгалыг программазының январь 1-ден июнь 30-ге күүселдезининг дугайында отчетту ол чылдың июль 25-ке чедир, а июль 1-ден декабрь 31-ге чедир отчетту дараазында чылдың февраль 15-ке чедир отчеттаар."

б) Тыва Республикада ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын ажылдап кылырының, бадылаарының, боттандыраарының болгаш ооң боттаныышкынын үнелээрининг дугайында чурумнун № 1 капсырылганында "Бюджет планнаашкынының субъектисининг сорулгазы, ведомствонун тускай сорулгалыг программазын шийтпирлээринче угланган" деп сөстөрни "Бюджет планнаашкынының субъектисининг айтырыглары болгаш сорулгалары, ведомствонун тускай сорулгалыг программазын шийтпирлээринче угланган" деп сөстөр-биле солур;

в) Тыва Республикада ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын ажылдап кылырының, бадылаарының, боттандыраарының болгаш ооң боттаныышкынын үнелээрининг дугайында чурумга № 2 капсырылганы дараазында утка-биле бижиер:

Тыва Республикада ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын ажылдап кылырының, бадылаарының, боттандыраарының болгаш ооң боттаныышкынын үнелээрининг дугайында чурумга № 2 капсырылга

Программаның хемчеглерининг ДАҢЗЫЗЫ

(ВТСП-нин ады, боттандыраар хуусаазы)

Программаның сорулгазы:

№	Хемчегининг ады	Күүсе-дир хуу-саазы	Боттаныышкыга чарыгдалдарның хемчээли			Ажил-чорудулганың түннелининг көргүзүлгери					
			1-ги чыл	2-ги чыл	3-кү чыл	Индикаторнун ады	Хемчээрининг едини-цазы	Индикаторнун (бааза-лыг) уjur-дузазы	Индикаторнун уjur-дузазы		
									1-ги чыл	2-ги чыл	3-кү чыл
	1-ги айтырыг					Тускай сорулгалыг индикатор 1					
						Тускай сорулгалыг индикатор 2					
1.	1-ги хемчег										
2.	1-ги хемчег										
	1-ги айтырыг талазы-биле шупту										

г) дараазында уткалыг № 3 капсырылганы немээр:

Тыва Республикада ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын ажылдап кылырының, бадылаарының, боттандыраарының болгаш ооң боттаныышкынын үнелээрининг дугайында чурумга № 3 капсырылга

20 чылдың Ведомствонун тускай сорулгалыг программазының күүселдезининг дугайында ОТЧЕТ

Ажил-чорудулганың угланыышкынының сорулгазы, айтырыглары, хемчеглерининг ады	Күүсе-дик-чизи	Акша-хөреңги, муң рубль (дөстөрнү айтыр)			Программаның күүселдезининг тускай сорулгалыг индикатору					
		План	факт	күүселде, %	тускай сорулгалыг индикаторнун ады	Хемчээрининг едини-цазы	план	факт	Чыл планында күүселдези, %	
айтырыг										
Хемчеглер...										

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызын хулээлгезин күүседип турар В.БАРТЫНА-САДЫ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫЫШКЫНЫ

Тыва Республиканың девискээринге «Чуга дош» деп операцияны эрттирерининг дугайында

2011 чылдың декабрь 5 №349-р Кызыл хоорай

1994 чылдың декабрь 21-де "Бойдус болгаш техногенниг уржуктарлыг онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерин камгалаарының дугайында" №68-ФЗ Федералдыг хоойлуну күүседире-биле, республиканың девискээринге доштуг черлерге болгаш дош кырынга чоруур үеде суг объектилеринге кижилерин айыыл чок чоруун хандыраар сорулга-биле:

1. 2011 чылдың декабрь 15-тен 2012 чылдың апрель 1-ге чедир Тыва Республиканың девискээринге "Чуга дош" деп операцияны эрттирер.

2. Хамааты камгалал, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдарны уржуктарындан болгаш Тыва Республиканың девискээринге сугларга камгалаарының талазы-биле ажил-чорудулганы боттандыраар агентилелдинг организастаары болза:

- доштуг черлерге болгаш дош кырынга чоруур үеде суг объектилеринге онза байдалдарны болдурбас болгаш чайладыр талазы-биле күүсекчи эрге-чагырга органна-рының, тус чер бот-башкарылга органна-рының болгаш организацияларның күжүнүн болгаш чепсек-херекселерининг ажилгалын башкаарыны;

- агитация-профилактиктиг хемчеглерни алырын, ооң иштинде доштуг черлерге болгаш дош кырынга чоруур үеде суг объектилеринге озал-ондактарны болдурбазының болгаш профилактиказының талазы-биле дүрүмнерин болгаш информация буклеттерин чурттакчы чон ортузунга тарадырын.

3. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының чагыргаларына сүмелээри болза:

- доштуг черлерге болгаш дош кырынга чоруур үеде суг объектилеринге озал-ондактарны болдурбазының хемчеглерин шалыпкын боттандыраары-биле 2011 чылдың декабрь 15-ке чедир Тыва Республиканың девискээринге онза байдалдарны болдурбазының болгаш чайладырының девискээр аргаларының күжүнүн болгаш чепсек-херекселдерининг белең чоруун тургузар;

- хемнерин болгаш суг хөөлбектерининг

эриктинге озал-ондакты сагындыраар турар, а ол ышкаш дош кыры-биле авто транспорттун бүгү хевирлерининг чоруур хоруп турар демдектерни тургузар.

4. Автотранспортка болгаш чадаг кижилерге доштуг черлеп кыжын кежер кижилерин ажылгалга кириерин 2011 чылдың декабрь 20-ге чедир боттандыраары Тожу, Каа-Хем, Кызыл болгаш Улуг-Хем муниципалдык районнарын чагыргаларына сүмелээр.

5. Кышкы үеде суг объектилеринге айыыл чок чоруктун дүрүмнерининг дугайында өөредилге албан черлерининг сургуулдарына профилактиктиг беседалар кылыраар болгаш кичээлдер эрттирерин Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы организастаар.

6. Кышкы үеде суг объектилеринге айыыл чок чоруктун дүрүмнерининг дугайында профилактиктиг беседаларны болгаш тайылбырларны кайы-даа ведомстволарга чыгыртыры болгаш өнчүнүн кандыг-даа хевир болуп турары хамаанчокка организацияларның коллективтеринге Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары эрттирер.

7. Хемнер болгаш суг хөөлбектерининг эриктинге балыкчыларның чыгыр черлеринге, дош кежиглеринге болгаш чадаг улус кылаштажыр черлерге хайгаарал ажилын чорударын Тыва Республиканың Иштиги херектер яамызынга, Россия Федерациязының Хамааты камгалал, онза байдалдар болгаш бойдустун уржуктарын чайладыр талазы-биле яамызының Тыва Республика талазы-биле Кол эргелелинге Тыва Республиканың муниципалдык тургузулгаларының чагыргаларына сүмелээр.

8. Бо айтыышкыны "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарда парлаар.

9. Бо айтыышкының күүселдезинге контролду Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазак Аппарадының тудуг, инфраструктура, энергетика болгаш үлетпүр эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

АМЫДЫРАЛЧЫ ИДЕПКЕЙЛИГ ТУРУЖУ-БИЛЕ...

Журналист эжимниң төрүттүнген юбилейиниң баш чогадыкчы ажил-чорудулгазының 55 чыл болган байырлалының бүдүүзүндө ал-бодумнун ажал-чайгаар-ла эрткен үеже эгли берди. Чаадыкчы ажилдың кижизи болгаш, "Шын" журналының чаа төөгүзүңгө дорт хамаарылгалыг болгаш коллегаларым журналистерниң дугайында тышкынымны үлежир бодалдыг мен. Ынчалза-да колдуунда Т.Чигденниң чогадыкчы ажил-чорудулгазынга даяныр мен.

Чигден-биле өңүк, эш-талаа алыс бир кыска төөгүлүгү аравыста кайгап-харап жыр болдувус. Ол чылын солунга ажилдаар хостугуң хөй турганы бир кай-бынчан бистиң эскергениң алырга, ук редакцияның кчы ажилдакчыларының а Светлана Сюр-ооловна турган, а артканнары — 60-ези, улуг назылыглар чылыңне албан чери болган. Бис-мурнунда ажилдап турган ацияларымыска мындыг турбаанының ужурундан а мону элдепсинип чугаа-урган черивис база турду. Е шупту чыгып алгаш, ону п, түннел үндүрүп көөрү-лар парлалга бүгү назы-ажылдаан А.А. Дугержаа, Ондар, М.М. Саая, Т.П. К.К. Сат, А.Х. Аир, М.К. Г.Ш. Монгуш баштаан бир эочун "бажы каткан" жур-ниң отрядының одуруунга п кирген болдувус. Кады чораан эш-өөрлеривис-ның эрткен үезин сактып, мчузун дээш бижидим.

Ин бистер: Белек Ооржак, Эл Монгуш, Ольга Санда-дын-оол Монгуш, Галина оол, Урана Базыр-оол, Че-ытова, Чечек Донгак, Каң-Танов Чигден база бо-а автору болгаш өскелер-а хөй кижичаңгыс үеде, с республиканың хоочун Шын" солунга 1995 чылда кирдивис. Бир-ле дугаа-илип эскерген чүүлүвүс, кчы сагыш-сеткил-биле-нген коллектив болду. Но-нген материалдарны бол-үжүк бүрүзүн кээп онча-ген сайгарып кээр, дыка негелделиг. Редакцияның чаңылчаан бижиттинмээн-ы ындыг турган. Ынчангаш-ң шыңгыы школазын эрт-ке сеткиливис өөрүп

амчык солун кижилер бол-фессинал журналистер-ы ажилдаар аас-кежиктиг-ис. Оон бээр хөй суг агып-ген. Үстүндө ады бижит-инчан аныак-чалыы турган, аагай көрүштүг, чаңгыс хун-кирген эш-өөрлеривистен-чедир колдуунда Танов-биле иелээ, "Шын" со-номчукчуларынга бөгүңгө-октаамал бараан бол-ынак солунувусче бижип, болуп, халбактанчып арт-аш, эвээш-биче-даа болза, лчы чогадыкчы үлүүвүс-к-ла 17 чыл дургузунда-чокка кирип, сагыш-сет-и үлежип, бар-чогувусту-р, аравыста ажит-чажыт-гаалажыр, таныш-көрүш, болган, мындыг бис.

журналистикада дыка хөй-ттар бар. Журналистер-көскүлөң, оларны шупту-лгаш чаңгыс кижиниң эки-шилип алыры берге-сээр, бо чылын (2011-истиң коллегавис бодунуң-лейин демдегледип эрттирип-инчангаш оон дугайында-менээ бир дугаар тавар-ар. Журналистиң адын-сээр чугаалаарга, очеркти-ргаш, оон ниитилел айты-ның талазы-биле бижээн

материалдары болгаш чечен-чу-гаалары, очерктери база репор-тажтары, тайылбырлыг материал-дары сөөлгү 17 чылдарда элээн че-димчелиг болган деп бодаар мен. Улуг сонургал-биле оон материал-дарын номчуп, Т.Чигденниң чогаа-дыкчы талантызы өзүп оларын эс-керип, республиканың хөй тираж-тыг "Шын" солунунга чаа саналдар-ны болгаш бодалдарны кирип-турары-биле хөй номчукчуларга оон материалдары таарымчалыг-болуп турарын эскерген мен.

1995 чылдан эгелээш, 2011 чыл-га чедир, таптыг-ла он чеди чыл-дың дургузунда бодунуң чогаа-дыкчы журналист туружундан үн-мейн, журналистерниң республика-конкурстарынга "Шын" солунуң-адын камгалап киришкеш, шаңнал-макталдарны 9-10 удаа чаалап-алганы дээр-ге-ле, дыка хөйүн-херечилеп турар. Ол — белең эвес ажил-херек-тир.

Танов Чигден Тываның журна-листтериниң "Алдын демир-үжүк" шаңгалының лауреады (2001 чыл, бирги чер), ынчан ийги черни эң-шыырак, хоочун журналист Ин-на Принцева ("Тувинская правда" со-лунуң оралакчы редактору тур-ган), үшкү чергениң лауреаттары: салым-чаяангы журналистер: Аяна Лама ("Тыва" КТРК-дан), Саяна Монгуш (Информ-Плюс" со-лун), Виктория Ховалыг ("Слово" солун) олар болганнар.

2002 чылда республиканың журналистер конкурсузунга "Ха-мааты туружун камгалаарыңа" шынчызы болгаш туруштуу дээш" деп номинацияга тирилген болуп, бирги чергениң диплому болгаш акша шаңгалын алган. 2003 чылда Тываның журналистер конкурсу-нун "Журналистиң истелге" деп жур-налистикада бир эң-не кол болгаш-чидиг, нарын айтырыгларлыг но-минацияга база катап тирилгени че-дип алганы дээш 2-ги чергениң дип-ломнарын Танов Чигден биле ("Шын" солун), В.Бузыкаев (Тыва-ның база бир эң-не шыырак би-жиир журналистериниң бирээзи чораан, "Тувинская правда" солун) оларның иелдирзинге тывыскан. Бирги черни кымга-даа тывыспаан, маргылдаалыг айтырыг үнген дээр.

2003 чылда Танов Кыргысович Чигден Бүгү-россияның журнали-стер конкурсузунга "Шын" солун ре-дакциязының мурнундан кириш-кеш, лауреаттарның санынче кирип, Москва хоорайга декабрь 2-де болур конкурстун тиелекчилерин-шаңнаар байырлыг езуалга кир-жир чалалга алган. Барымдаалыг-документини ийи караам-биле-көргөн мен. Бо фактыны А.Хертек ("Шын" солунуң ынчангы редак-тору) болгаш А.С. Дембирель бол-гаш өскелер-даа бадиткаарлар. Ынчан РФ-тиң парлалга болгаш информация сайыды М.Ю. Лесин конкурстун жюри даргазы турган.

2005 чылда республиканың пар-лалга ажилдакчыларының байыр-лыг хуралында (январь ай) Тываның Россияның составына каттыжып-киргениниң 60 чыл оюнга турас-кааткан конкурска чедишкенин-жур-киришкени дээш Россияның Жур-налистер эвилелиниң даргазы Все-волод Богдановтун 2004 чылдың-декабрь 10-да аң салганы, ол хөй-ниити организациязының Россия-деңгелдиг эң-не дээди шаңгалы — Хүндүлел бижик-биле шаңгалы

дээр-ге Т.Чигденниң эрткен он-чылдарда чогадыкчы ажил-чо-рудулгазын төптүн болгаш ук эви-лелдин Тывада девискээр салбы-рының удуртулгаларының база-номчукчуларның бедии-биле үн-елээниниң дорт херечизи-дир. Шаң-нал бижиктиң кол утказы мындыг: "Журналистиканы хөгжүдөр хе-рекке ачы-хавыязы болгаш пар-лалгага хөй чылдарда үре-түннел-диг ажил-чорудулгазы дээш" деп бижээн.

1989 чылдан эгелээш бодунуң-материалдары-биле республика-дан дашкаар үнүп эгелээн. Бодун-идепкейлиг журналист ажилга бе-леткээринге доктаамал тускай ли-тератураны тодаргай сорулгалыг-өөренип келген. Ынчангаш Танов Кыргысович бодунуң салым-чолун журналистика-биле ханызы-биле-быжыгалаан кижича болду. Оон ады-ам республикада дыка билдингир-апарган. Ол хөй-ниити ужу-д-залыг айтырыгларны сайгарарыңа, республиканың политиктиг амыды-ралыңа кончуг идепкейлиг кирип-турар.

Төрээн болгаш өскөн чери — Чаа-Хөл кожуунун Кара-Тал-суур. Бичи школачы Танов хөй-кады төрөөннениң аразында чааскаан хөгжүмге, уран чүүлге-болгаш спортка кончуг сонургал-дыг оол болган. Ону чүктөп чо-рааш, азыражып каан кады төрөөн-угбаларының бирээзи, амгы Чаа-Хөл суурда чурттал оор Варвара Кыргысова Чигден мынчаар-сактып чугаалаар: "Ада-иевистиң-өөңгө кым-даа кирип кээр, аян-тудуп, бадыйып берейн бе" — дээн-соонда, гармошказын азы баяны-нуткаш, бичи кижича болгаш ындыг-турду ыйнаан, колдуунда чүгле ава-дугайында ырлар бадыйар оол-болдур ийин бо" — деп оорар.

Чигден школа соонда тракто-ристтер курузун дооскан. 1964 чыл-дан 1966 чылга чедир Чаа-Хөлге "Найрал" совхозтун механизато-ру бооп күш-ажылчы намдарын-егелээн. "Күзел — күштүг" дээр. Тракторист белең эвес, кара-ажылга дадыккан, хып дээн чалы-назын үезинде аныак эр 1966 чыл-дың август айның төңүзүндө Кы-зылдың хөгжүм училищезинче ки-рериниң шылгалдаларын чедиш-кинни дужаап алгаш, ону чашкы-шааның күзелдериниң бирээзи-артист, хөгжүмчү тускай эртемниг-доозуп алган. Чаңгыс чүүлү чугаа-аразында айтып каайн. Ол — Күрүнениң "Саяннар" ыры болгаш-танчы ансамблиниң баштайгы ар-тистериниң бирээзи. Ынчан ол-коллективке ажилдаары-биле Ты-ваның бүгү хоорай, суурларында-ыры, танчыга салым-чаяангы а-ныактарны конкурстун түннелин-езугаар Кызылга чыып эккелген-турган. Ансамблеге ол колдуунда-үш чыл хире ажилдаан. Оон соон-да Тээлиниң (Бай-Тайга) болгаш-Кур-Черниң (Кызыл кожуун) уругларның хөгжүм школаларыңа-дыка хөй чылдар дургузунда баш-кылаан. Кызылдың башкы институ-дунга өөренип киргеш, орус дыл-болгаш литература башкызы мер-гежилди изиг күзели-биле чедип-алгаш, Кур-Чер ортумак школа-зынга таптыг-ла он чыл иштинде-орус, тыва дылдар башкылап тур-гаш, чеже-чеже бичи оолдар, уругларның чараш чүүл делегейин-че көрүжүн хевирлеп, эртем-би-лигже амыдыралчы оруун айтып-берип, кижизидип өөретпээн дээр.

Журналистикага сонургалын-кезээде ышкынмаанындан оон

бедик чадазын чедип алыры-биле-1995-1999 чылдарда "Шын" со-лунга кедээ ажил-агый, спорт бол-гаш информация килдизиниң ре-дактору болуп ажилдааш, про-фессинал журналистиң чаңчылы-аңаа бердинген болгаш республи-каның политиктиг болгаш эконо-миктиг амыдыралы, кедээ ажил-агыйда байдалды долзуу-биле би-лип алыр аргалыг болган. Оон-биле-чергелештир амыдыралдың чидиг-айтырыгларын билип алыр арганы-берген болгаш оон дугайында би-жиир чоруур, бодунуң маадырла-рындан өөрүп четтиргениниң база-таарымча чок чүүлдерни дыңнап-чоруур. Чижээлээр, оон мындыг-материалдарын маңаа демдегледип-каайн: "Тирилелге — дидиренчиг-салым-чол" (2001 ч.), "Шын карак-тарны өө бээр" (1998 чыл), "Тываны-сайзыралдың оруунче углап кагза" (1993 чыл), "Шын дээш туржу бээр-мен" (1993 чыл), "Хемчик эвес, а-хостуг тараачын" (1994 чыл), "Шын-кайдал, дилеп чор мен", "Меңээ-шын херек", "Шының чугаалаайн", "Кадык хайындырып каанзыг..." (2011 чыл) болгаш оон-даа өске-хөй материалдарны кирип болур. Оон үстүндө адааным материалда-ры чидиг дылда бижиттинген бол-гаш Танов Кыргысовичиниң журна-листчи мергежилиниң бедээнин-бадыткап турар. Аңаа чүгле ам-даа-чогаадыкчы чедишкениннери-күзээр арткан.

Тыва Республиканың алдарлыг-ажылдакчызы, 1999-2002-чылдар-да болгаш бо хүннерде "Шын" со-лунуң кол редактору С.С. Монгуш, журналистиканың хоочуну: "Т.К. Чигденни хөй чылдар дургузунда-таныыр болгаш билир мен. Черле-кончуг дидим болгаш шыырак би-жиир кижича. Теманы дилеп тывар-болгаш ону шын дамчыдар талазы-биле мергежээн журналист чүве. 1999 чылдың кончуг эки сактыр-дыр-мен. Ынчан "Шын" солунуң кол-редакторунга ажилдап эгелээн чы-лым чүве. Бир таварылга сагыжым-га бо-ла кирип кээр. Т.Чигденниң "Шын карактарны өө бээр" деп эге-лиг, шүгүмчүлелдиг, коррупцияга-удур калбак материалы "Шын" солунга бөгүн үнген болза, дараа-зында хун, эртен эрте кабинетимге-олурумда, телефон кыңгырткайнып-эде берген, тудазын тудуп алгаш, дыңнап тур мен. "Силерни мен дү-вүредип тур мен" — диди. Оон бил-дингени, ТР-ниң Чазааның Дарга-зының социал политика талазы-би-ле оралакчызы В.Г. Вальков дарга-болду-ла. Чазак бажынычче, боду-н кабинетинде мени кыйгырткан мындыг. Оларның чугаазының а-янындан менээ хорадаан хөөнүн-эскерип, билип кагдым. Чеде бер-геш, дыңнап олур мен: «Чазак ке-жигүннериниң адын, фамилиязын-айткан улуг шүгүмчүлелдиг ма-териалды чүге "Шын" солунуң а-рынында үндүрүп, чонга чарлаан-силер, ол автор чүү кижил? "Шын" дээр-ге бистиң Чазактың парлалга-органы деп чүвени кажан-даа-утпанар, бир дугаар сагындырыг-болзун, көрдүңер бе?» диди. Редакцияга дедир чедип келгеш, Т.Чигденни кабинетимче келдирт-кеш: — Ол-дур, Кыргысович, си-лерниң дүүңгү материалыңар дээш-ТР-ниң Чазааның Даргазының со-циал политика талазы-биле ора-лакчызы В.Г. Вальков даргага-хемчег алыстым — дидим.Чөптүг-чорук дээш туржу бээр турдум. Түннелинде чүү дээш, кандыг "шаңнал" алганымны назынымда-утпас мен".

В.Ф. Чадамба, Тыва Республи-каның алдарлыг ажилдакчызы, 1989-1998 чылдарда "Шын" солун-уң кол редактору, профессионал-журналист: «Т.К. Чигден — Тыва-да билдингир журналист. Мээң-оон-биле школачы чылдарымдан-на таныш бис. Тыва журналисти-када доктаамал бижип, үр "ойнал" чоруур журналист, 1957 чылдан-эгелээш бо үе-ге чедир кедээ кор-респондентиден эгелээш бижип-келген. Мен профессионал журна-лист кижича болгаш силерге шының-чугаалаайн, Россияның болгаш-Тываның кончуг дидим истеп-бижиир журналистериниң бирээзи-деп үнелээр болгаш хүндүлээр-кижича мен. Россияның Журналистер-эвилелиниң кежигүнү. Ол оон-журналист ажил-чорудулгазын-бадыткап турар. Республиканың, ко-жууннарның болгаш сумулар-ның эрге-чагырга органның ажил-чорудулгазын шын көргү-зүп, бижип чоруур журналист. Орта барымдаа кылдыр кончуг-улуг шуугаазыны үндүрген "Шын-карактарны өө бээр" деп (май 1999) ма-териалын көрүп болур (ТР-ниң-күүсекчи эрге-чагырганың дээди-күрүнө органның хээлиге удур). Ол материалда ТР-ниң-Чазааның Даргазы, Президент-турган Ш.Д. Ооржактан эгелээш, республиканың дээди удуртулга-зының ажил-чорудулгазын дидим-болгаш шыңгызы-биле бижээн. Ниитизи-биле Тываның Чазааның-удуртулгазы хажызыңа артпаан. Бодунуң бодалдарын шын дамчы-дар, оларны харылзаштырар болгаш тудуштуур талазы-биле-езулуг бышкан журналист болга-нын херек кырында бүзүрөткен, ниитилел-политиктиг айтырыглар-талазы-биле дыка хөй чидиг-айтырыгларлыг материалдарның-автору, публицист-журналист деп-санаар болгаш үнелээр кижича мен».

А.С. Дембирель, Тыва Респуб-ликаның алдарлыг ажилдакчызы, журналистиканың хоочуну: «Т.К. Чигден журналистикага бердинген, четпестерни чандыр көрбөс, езулуг-сөс-биле ажилдап билир журна-лист деп үнелээр кижича мен. Бижип-билир болгаш шының, Тывада-билдингир журналистерниң бирээ-зи. Кижиниң шынарының талазы-биле ол, шынап-ла, дидим, кижилер-биле чугаалажыры бөдүүн, били бидик, бодунга болгаш өс-келерге негелделиг, эрестиг, шу-дургу кижича. Ол бүзүрелдиг эш. Т.К. Чигденниң чогаадыкчы ажил-чорудулгазынга хамаарыштыр-номчукчу кижича мээң бодумнун-хууда үнелелим-дир».

Россияга болгаш Тывага жур-налистиканы хөгжүдөринге боду-нун эвээш эвес үлүг-хуузуң кири-генинге хамаарыштыр үстүндө ады-кирген эштерге, коллегаларым-хоочун журналистерге каттыжар-дыр мен. Танов Кыргысовичиниң-тыва журналистикага кириген үлүү-улуг деп үнелээр мен. Россияның-87 регионнарының журналисте-риниң аразында кандыг ат-сураг-лыг кижилер турбаан деп, аңаа-лауреат ат чедип алыры ындыг-ла-амыр эвес болдур ийин. Бодунга-бүзүрелдиг болгаш дидими-биле-ону чедип алганы ол-дур. Юби-лейиң таварыштыр чогаадыкчы-ажылыңарга чедишкениннери-күзевишаан, ажал артың чавыс-болзун, кежер хемчиг сыык болзун-деп йөрээп каайн.

Сергей ХЕРТЕК,
хоочун журналист.

АЧЫЛЫГ-ЛА ДАЯНГЫЖЫМ

Бо чүүлү элекке «адының бажы хоя берген» Анатолий Монгуштуң чогаатканы ыры-биле эгелзэйн.

**Базар изим, баар оруум
Баштай сунгаш, билип аарым,
Айбылаарга чажам дивес,
Ак-ла өңнүг даянгыжым.**

Чүге бо ыры-биле эгелзэнимде ужуу-ла бар. Чыл санында ноябрь 13-те «Ак даянгыш» хүнүн эрттирип турар бис. Бо чылын база ону чедиишкинниг эрттирдивис. Бо-ла бүгүн эрттиреринге хоорайның чагырга чериниң биске акша-хөреңги-биле дузалап турары өөрүнчүг. Бо чылын ук мөөрей 3 номинацияга эрткен. Оларга ыры, бичии шиижигеш, шүлүк хамааржыр. Сөөлгү чылдарда киржикчилериниң күүселдезиниң бедии-биле мөөрей чаа тынышты алган. Чеже-даа ак-көк дээрни, аяс хүннү көөр аас-кежик таварышпаан бол, хоорайның караа көрбестер ниитилелиниң кежигүннери аңаа ундарабайн, бедик көдүрлүүшкүннүг ажилдап-чурттап, хойниити хемчеглеринге киржиپ турар.

Чоокта чаа «Енисей» культура төвүнге үш хүн улаштыр инвалид улустуң аргаан-даараан, чазаан чүүлдериниң делгелгези болган. Ол ышкаш ыры күүселдезиниң мөөрейи база болуп эрткен. Аңаа Сержиңмаа Ховалыг, Евдокия Залуцкая тилеп, түңнел концертке тускай шаңналды чаалап алган.

Улусчу чогадылга бажыңыңа база инвалидтерниң кылган ажилының делгелгезин организастаан. Бистиң караа көрбестер ниитилели база ук делгелгеге киришкен. Бирги бөлүктүн инвалиди Тамара Серин-оолдун аргаан чүүлдеринде чүнү чок дээр. Людмила Күжүгет, Чечена Куулар, ол ышкаш Майя Ланзый оларның уран кылыгылары, Хаян-Хүрбе Бюрбюнуң чазаан уур-бала, доскаар, аяктар, деспи-лер дээр, оон-даа өскелерниң ажилы делгеттинген. Караа көрбес улус ол хире улуг күш, дер үндүрүп, ажилдарны кылып каарга, олардан оода 1-2 кижини шаңналдыг черге кирибейн барганы хомуданчыг. Дараазында чылда мындыг хевирлиг четпестер катаптапас дээрзинге бүзүрээр мен.

Оон аңгыда бистиң ниитилелге янзы-бүрү маргылдааларны эрттирери база чаңчыл апарган. Чижээлээрге, даянгыш дузасы-биле орук тывары, картофельди арыг кылдыр аштаары, өөктү шын илери, шайны төкпейн, аяктарга кудары дээр ышкаш чүүлдерге мөөрейлежип турган. Шыдыраа оюнунга бирги черни Галина Монгуш, Каң-оол Хүргүл-оол чаалап алганнар. Бүдүрүлгеден Геннадий, Зинаида «Барыын-Хемчик мээр чуртум» деп ырыны ырлааш, шаңнал-

дыг черге төлөтпүг болган. Бо өг-бүлениң ажил-амыдыралыңа кызымаккайы өскелерге канчаар-даа аажок үлөгер-чижек болуп турар. Назы-хары дөгүй-даа берген болза Евдокия Залуцкая, Елена Уваркина, Сержиңмаа Ховалыг, Алдын-кыс Монгуш олар — аныктарның дагдыныкчылары. Март-оол Ондар, Владимир Ооржак, Чечек Ондар, Полина Дондуп, Сара Иргит боттарының аянныг, чараш үннери-биле өскелерни өөртүп чоруур.

Бо чылын Тожу, Би-Хем болгаш өске-даа кожууннардан төлээр янзы-бүрү маргылдааларга идепкейлиг киришкен дээрзин демдеглевес аргажок. Ыры мөөрейинге Чамбыт Бористиң чогаатканы «Мөңгүн-Тайгам» деп ырыны Хулан-Кара Хертек бараалгаткаш, бирги черни чаалап, компьютер-биле шаңнатканы онзагай. Ниитизи-биле инвалидтер ортузунга «Чүрөктен чүрөкче» деп темалыг мөөрей бедик деңгелге эрткен.

Үнүп олуруу Улу чылын таварыштыр бүгү инвалидтерге аас-кежикти, каң кадыкты күзеп, Анатолий Монгуштуң сестери-биле доостум.

**Көөр чонга сагындырыг,
Көрбестерниң сүлдези бооп,
Адым болган, хөлгем болган,
Ак-ла өңнүг даянгыжым.**

**Ирина БЮРБЮ,
Кызыл хоорайның караа
көрбестер ниитилелиниң
даргазы.**

**ЕДИНАЯ
РОССИЯ**

ТЫВА, БУРУНГААР!

Тыва Республикада орук ажилдарының акшаландырышы (чылдар аайы-биле, рубль)

2006 — 108,4 млн.
2011 — 475 млн.
2012 — 647 млн.

Тыва Республиканың бюджетинче федералдыг бюджеттен кирген эгидилге чок акша-хөреңги (рубль)

2006 — 5,7 млрд.
2011 — 12,6 млрд.

Тыва Республиканың ниити регион продуктузу (рубль)

2006 — 14,5 млрд.
2010 — 29 млрд.

Тыва Республиканың Камгалалының акшаландырышы (рубль)

2006 — 1,6 млрд.
2011 — 2,5 млрд.
2012 — 2,9 млрд.

Тыва Республиканың кода ажил-агыянының акшаландырышы (рубль)

2006 — 124,6 млн.
2011 — 612 млн.

Капитал салышкын (рубль)

2006 — 620 млн.
2011 — 2 млрд.

Кысказы-биле! Бүзүрелдии-биле!

2012 чылда 10 миллиард рубль немелде акша-хөреңгини сайгарлык чорукту сайзырадыр болгаш инвестициялар хаара тудар талазы-биле эки көргүзүлгелер регионнарда аңгылап бээр.

2012 чылдың февраль 1-ден күш-ажыл пенсиязы 7 хуу, а апрельден база 2,4 хуу өзер. Ол ышкаш апрель 1-ден социал пенсияны 14 хуу өстүрер.

2012 чылдан эгелеп Тывага бичии уругларга ай санында дузалам акша, хамаатыларның чамдык бөлүктөрүнө социал төлөвирлер 6 хуу өзер. Бо деткимчелерге бюджетте 120 миллион рубль немей салдынга. Сентябрь-октябрь айларда бюджет ажилдакчыларының шалыңы 6,5 хуу а башкыларның — 14 хуу өскен. 2012 чылдың республика бюджетинде бо сорулгаларга 279 миллион рубльди немей кириген.

2014 чылдың төңүзүндө чуртка ортумак ажил төлөвири 1,5 катап, ийи чыл иштинде кадык камгалалының ажил төлөвириниң фондузу 3 хуу өзер.

2011 чылдың июнь 1-ден ординаторларның болгаш интернтерни стипендиязы ийи катап өскен. Өөредилге чылының эгезинден бээр федералдыг дээди өөредилге черлериниң стипендия фондузун 9 хуу өстүрген, 2012 чылдың сентябрь 1-ден эгелеп база катап 6 хууга өстүрер. 2012 чылда башкыларның ажил төлөвирин РФ-тиң субъектизиниң экономика талазы-биле ортумак шалыңының деңгелинге чедир өстүрер.

Прокуратурадан медээлер

ИЙИ ЧОЛААЧЫНЫ... ООРЛАПКАШ...

Орук шимчээшкининиң киржикчилеринге хүндүктел чок чорукту көргүскени дээр ийи чолаачыны оорлаан деп буруудаттырган дөрт хамаатыга хамаарыштыр оттурган кеземче херээн Кызыл хоорайның прокуратуразы судче кириген.

2011 чылдың январь 15-тен 16 дүңезинде хуу «ВАЗ-21074» деп машиназы-биле пассажирлер аргыштырып турган ийи оол Кызыл хоорайның Кечил-оол кудумчузунга чоруп орда, «Марк-2» деп даштыкы машина мунган билдинмес кижилер оларның оруун дуй турупканнар. Оон чылдагааны чүл дээрге, хуу таксиги оолдар орук дүрүмүн хажыдып, «Марк-2» деп машинага орукту чайлап бербээнер. Ол дээр даштыкы машинаның пассажирлери эзирек чораанындан «шумахерлерни» кезедир деп сорулга салгаш, оларның соондан чорупканнар. «Жигулиге» чыпшыр четкеш, аңаа

чорааннарны машинадан үндүр тыртып эккелген боттарының машиназынче кирип алганнар.

Оон соонда «кеземче хүлээдикчилери» туттурга чолаачыларны «Мелиоратор-5» гараж ниитилелин эккелгеш, оларны эттээр, аэропорттун общежитиезиниң чанынга эккелгеннер. Аңаа оларны боттарына машиназының багажнинге олурткаш, дөрт градус соокта каапканнар.

Ындыг байдал-биле таксистер оорлаттыг «орук шимчээшкининиң киржикчилеринге хүндүктел чок чорукту көргүскени дээр» хосталгазын хоойлут чөрүштүр казыттырган. Ол таксистерге хамаарышты хөделиишкини хоойлу хажыдышкыны деп санаа болгаш «Марк-2»-ниң пассажирлерин РФ-тиң Кеземче кодекзин езугаар 6-дан 15 чыл чедир хосталгазы казып шиидип болур.

Лилия ГИЛЕВА,

Кызыл хоорайның прокурорунун оралакчызы

СУДУН ШИИТПИРИНГЕ ХОМУДАВААН

Өрттүн айыыл чок чоруунуң дугайында федералдыг хоойлунуң хажыдышкыннарын чайладыр талазы-биле школа-интернаттың удуртулгазынга хүлээндирериниң дугайында кожуун прокурорунуң дилзэн Бай-Тайганың район суду хандырган.

Өөредилге албан черлеринде турар назы четпээнерниң амы-тынын болгаш кадыкшылын өрт айыылындан камгалаар талазы-биле хоойлужудулганың күүселдезин Бай-Тайга прокуратуразы хынап көргөн. Оон илереткени болза, үр үеде эмнедип чыдар чаштарның Шуй суурнуң школа-интернат санаторийинде өртке удур айыыл чок чоруктуң дүрүмнери сагыттынмайн турар болган. Чижээ, школа-интернаттың оран-савазында розеткалар болгаш баскыштар, электри шугуму үрелик

болганындан өрт үнүп, ында чаштарның амы-тынын болгаш кадыкшылынга айыылды тургузуп болур тодараттыг. Ындыг турбуже ол өөредилге албан черлериниң удуртулгазы өрттүн айыыл чок чоруу хандыраар талазы-биле хемчеглер албайн келген.

Ону барымдаалааш, кожуун прокурору судче билдиришкни кирип, өрттүн айыыл чок чоруу хандыраар талазы-биле хоойлу хажыдышкыны чайладырын школа-интернаттың удуртулгазынга хүлээндирерин дилзэн. Бай-Тайга район судуну шийтирин езугаар прокурорунуң дилзэн бүрүнү-биле хандырган болгаш четпестерни чайладырын айткан Судтун шийтипиринге хомудалды школа-интернаттың удуртулгазы кирибзэн, ол күштүр болуп кирген.

Руслан МОНГУШ,

Бай-Тайга районунуң прокурору.

«ЭНЕРГОТУДУГ» кызыгаарлаттыг харысалгалыг ниитилел КВАРТИРАЛАРНЫ ТУДУГ КЫЛЫКЧЫЗЫНДАН

Объектиниң ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	1	43,26	9,96	1,2,3,4
	2 тип 1	84,63	11,50	1
	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2011 ч. 4 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4

1 дөрбелчин метрде өрттээ 34 500 рубльден өрү Каш базым черде быжыг гаражтар бар.

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр. ОЛ БАЖЫНДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:
тел/факс: (39422) 4-85-29,
8-923-268-90-73, 8-923-386-80-48, 8-905-920-41-01.
Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

ШЫН Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторунун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агы — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлөтүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.
Тираж 7670. Чагыг 144. Номерни парлапгаже дужааганы: график езугаар — 21,00, херек кырында — 18,00.

Расч. счет № 40603810400000000263

Корр.счет № 30101810500000000735

БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүлпейн барып болур. Айтыгынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээр авторлар боттары харыылаар.